

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ

Тернопільський національний економічний університет

Юридичний факультет

Кафедра соціальної роботи

СТЕФУРА Дмитро Олегович

**ШЛЮБНІ НАСТАНОВЛЕННЯ ТА РЕПРОДУКТИВНА ПОВЕДІНКА
СУЧАСНОЇ МОЛОДІ**

Спеціальність: 7.13010201- Соціальна робота

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем “спеціаліст”

Студент групи СРС-51

Д.О.Стефура

Науковий керівник:

канд. соціол. наук., доц.

А.П.Литвин

Дипломну роботу допущено

до захисту:

“ _____ ” _____ 201 р.

Завідувач кафедри

д. психол. наук проф.

А.В.Фурман

Тернопіль -2012

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико - методологічні засади соціологічного аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки сучасної молоді	
1.1. Репродуктивна поведінка як предмет соціологічного дослідження	6
1.2. Поняття та феномен шлюбних та репродуктивних настановлень... 13	13
1.3. Можливості застосування феноменологічного підходу до аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки молоді	21
Розділ 2. Сім'я та шлюб як цінності молодіжної свідомості	
2.1. Цінності сім'ї у контексті ціннісних орієнтацій молоді	32
2.2. Ставлення молоді до дошлюбних сексуальних стосунків.....	40
2.3. Пробний шлюб як повсякденна практика сучасної молоді	47
Розділ 3. Чинники репродуктивної поведінки та шлюбних настановлень за нових соціокультурних умов	
3.1. Репродуктивне здоров'я як умова репродуктивної поведінки	55
3.2. Репродуктивні орієнтації та планування молоді сім'ї за нових соціокультурних умов.....	78
Висновки	79
Список літератури	83

Вступ

Актуальність теми. У сучасному українському суспільстві спостерігається погіршення демографічної ситуації, яка в тому числі пояснюється ставленням молоді до шлюбу та народження дітей, як до відстрочених цінностей. Серед причин такої ситуації є також складні соціально-економічні умови розвитку України як транзитивного суспільства, наповненого протиріччями. Незадовільне економічне забезпечення відтворення населення нашої країни та суттєві зміни ціннісних орієнтацій молодого покоління, насамперед молодих жінок, прискорюють трансформацію шлюбно-сімейних відносин, яка супроводжується такими тенденціями, як: відкладання терміну укладання шлюбів і народження дітей до “кращих часів”, безшлюбне материнство, поширення бездітності та одностатевості, розповсюдження різноманітних форм шлюбного партнерства, прагнення молоді (як чоловіків, так і жінок) до економічної незалежності, професійної чи громадської кар’єри, індивідуалізація її ціннісної свідомості тощо. Важливими чинниками погіршення демографічної ситуації є незадовільний стан репродуктивного здоров’я молоді, низький рівень сексуальної культури, ранній початок статевого життя і т.д. Тобто у свідомості сучасної молоді відбувається радикальна переоцінка цінностей, формується чітке уявлення про важливість “проринкових” якостей для досягнення успіху в житті, змінюються ціннісні орієнтації у бік матеріального комфорту, успішної кар’єри, цікавого дозвілля.

Метою дослідження є з’ясування факторної обумовленості шлюбної та репродуктивної поведінки.

Мета зумовила постановку таких **завдань**:

- здійснити аналіз теоретико-методологічного підґрунтя соціологічного дослідження шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки сучасної молоді;

- з’ясувати яке місце відводиться сім’ї та шлюбу в ціннісній ієрархії

молодіжної свідомості;

- дослідити причини поширення в повсякденній молодіжній практиці пробного шлюбу та дошлюбних сексуальних стосунків;

- розкрити значення репродуктивного здоров'я у реалізації репродуктивної поведінки сучасної молоді;

- проаналізувати особливості репродуктивних орієнтацій та планування сучасної молодої сім'ї.

Об'єктом дослідження є шлюбні настановлення та репродуктивна поведінка молоді.

Предметом - чинники шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки молоді.

Здійснений **аналіз наукових джерел** довів, що в сучасному соціогуманітарному знанні висвітлюються різноманітні питання, що так чи інакше стосуються висвітлення обраної нами проблеми - шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки сучасної молоді. Значний внесок у науковий аналіз репродуктивної поведінки та шлюбних настановлень молодих сімей зроблено представниками таких галузей соціогуманітарного знання, як філософія, психологія, соціальна психологія, демографія, соціологія тощо.

Питанням репродуктивної поведінки присвячені роботи В.Борисова, І.Прибиткової, В.Медкова та ін.; питання шлюбних настановлень розглянуті в роботах А.Митрикаса, Л.Чуйко, Л.Слюсара, А.Антонова та ін.; питання репродуктивного здоров'я висвітлюються в публікаціях Л.Матюхи, Н.Русанової, Н.Слободяника, Г.Степанової та інших вчених; питання пробних шлюбів розкриваються в працях А.Платанова, Я.Беляєва та ін. Теоретико-методологічними засадами даного дослідження є положення феноменологічної соціології (П.Бергер, М.Вебер, Г.Гарфінкель, Е.Гуссерль, Т. Лукман, Г.Мід, М.Фуко, А.Шюц та ін).

Основними **методами дослідження** виступили: аналіз документів, глибинні інтерв'ю. Емпіричну базу дипломної роботи склали дані офіційної статистики та

матеріали соціологічних досліджень. Також було проаналізовано відповідну літературу та періодичні видання.

Практичне значення результатів дипломної роботи полягає у виявленні факторів репродуктивної поведінки та шлюбних настановлень молоді, що допоможе прогнозувати ситуацію щодо можливих варіантів розвитку даних процесів. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані у корегуванні молодіжної соціальної політики, у роботі соціальних служб, діяльність яких спрямована на реалізацію цієї політики, а також у роботі громадських молодіжних організацій, молодіжних центрів, клубів тощо. Дану інформацію також можна використати при розробці концепції демографічного розвитку українського суспільства, її напрямів та пріоритетів.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в застосуванні концептів феноменологічної соціології до аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки; у дослідженні змісту та уточненні понять “повсякденність”, “репродуктивні мотивації”, “репродуктивні установки”, “пробний шлюб”, “шлюбні настановлення”. Положення дипломної роботи можуть бути використані в управліннях сім’ї, молоді та спорту та подальших наукових дослідженнях зазначеної проблеми, сформульовані висновки сприятимуть розвитку таких галузей наукового знання, як соціологія молоді, соціологія сім’ї тощо.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаної літератури, 11 таблиць, 1 рисунок.

Розділ 1

Теоретико - методологічні засади соціологічного аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки сучасної молоді

1.1. Репродуктивна поведінка як предмет соціологічного дослідження

Поняття репродуктивна поведінка та відповідні йому феномени входять до наукового дискурсу соціології, демографії, психології тощо, тобто вона виступає об'єктом дослідження багатьох наук.

Відзначимо, що відповідне поняття можна визначити як систему дій та відносин, що актуалізують здійснення повного репродуктивного циклу та характеризуються зміною репродуктивних подій. Дії та відносини, що заважають появі та здійсненню кожного елементу репродуктивного циклу, є, зворотною стороною репродуктивної поведінки. Традиційно ці дії визначаються як “регуляція народжуваності”, “внутрішньосімейний контроль над народжуваністю”, “планування сім'ї”. В.Борисов визначив репродуктивну поведінку, як систему дій та стосунків, що опосередковують народження або відмову від народження дитини у шлюбі або поза ним [8, с.54].

Постановка питання про репродуктивну поведінку і його структуру є історично недавньою справою. Практично до 1970-х рр. вивчення народжуваності в рамках демографії обходилося без жодної згадки або використання поняття “поведінка”, тобто без застосування методів соціології і соціальної психології. У демографії панував так званий "підхід чинника", коли значення тих або інших соціально-економічних чинників безпосередньо зіставлялися з показниками народжуваності. Лише у середині 1950-х рр. почався відхід цього “постулату безпосередність” і введення в аналіз так званих “проміжних змінних” народжуваності.

Першою працею в цьому плані була опублікована в 1956 р. робота американських соціологів і демографів К.Девіса і Дж. Блейк “Соціальна структура і народжуваність: аналітична схема”, в якій була запропонована модель “проміжних змінних”, об’єднаних в три блоки, відповідні різним стадіям репродуктивного процесу. На думку Девіса і Блейк, проміжні змінні народжуваності — це варіюючі ознаки, “...через які повинні діяти соціальні чинники, що роблять вплив на рівень фертильності” (безпліддя авт.) [2, с.206]. Модель проміжних змінних Девіса і Блейк є варіантом демостатистичного опису репродуктивного процесу, що є переліком “варіюючих ознак”, тобто подій, пов’язаних з формуванням і розпадом шлюбних союзів та із статевим життям в їх рамках (перший блок “проміжних змінних”); подій, пов’язаних із зачаттям або їх відсутністю (другий блок змінних); подій, пов’язаних з вагітностями та їх результатами (третій блок змінних).

Майже всі ці “варіюючі ознаки” повторюють саме в результаті відповідної репродуктивної поведінки людини, яка не просто “реагує” у дусі біхевіоризма на зовнішні стимули, а діє, переслідуючи свої власні цілі, підкоряючись своїм інтересам і потребам, які вона, зрозуміло, певним чином корегує, змінює відповідно до реальних умов його життя. Не дивлячись на свої недоліки, модель проміжних змінних народжуваності зіграла у вивченні народжуваності і репродуктивної поведінки видатну роль, стала відправним моментом у створенні інших концепцій і моделей, у т. ч. і поведінкових.

Однією з перших спроб включити в моделі детерміації народжуваності була схема змінних народжуваності Дж. Стікоса і К. Бека, в якій серед чинників “сімейного планування” присутні і установки на число дітей і на застосування контрацепції, а також схема чинників народжуваності Р.Фрідмена, вперше запропонована в кінці 50-х рр. ХХ ст. У своїх останніх варіантах схема Р.Фрідмена вже в явному вигляді включає поведінку, хоча він і не вживає цього слова [2, с.207].

“Проміжні соціально-психологічні детермінанти” на його схемі — це і є, по суті, блок репродуктивної поведінки, точніше, блок його диспозицій.

Достатньо чітке визначення Р. Фрідменом основних компонентів репродуктивної поведінки дозволяє оцінити його схему як важливий крок в розумінні детермінації народжуваності, вперше пов'язаної з поведінкою сім'ї.

По справедливому зауваженню В.Борисова, “якщо сама структура поведінки визначається в психології як послідовність такого роду: потреба (імпульс), установка, мотив, дія, то історія вивчення демографами репродуктивної поведінки розвивається в зворотній послідовності: результати поведінки, вивчення думок, установок і, нарешті, потреби сім'ї в дітях. Це власне цілком природно і свідчить про поглиблення досліджень репродуктивної поведінки” [8, с.204].

Звідси можна зробити висновок, що фіксація лише зовнішніх фактів поведінки недостатня, потрібно враховувати і внутрішні факти, соціально-психологічні структури — ціннісні орієнтації особи, її установки, мотиви і потреби. І репродуктивна поведінка виражається не тільки в якихось зовнішніх вчинках, репродуктивних подіях, але і в змінах цих внутрішніх структур, переконань, установок і мотивів.

Продовжуючи аналіз репродуктивної поведінки, визначимо її внутрішні детермінанти. До них треба віднести репродуктивні потреби, репродуктивні мотивації, репродуктивні цінності, репродуктивні настаовлення та репродуктивні стратегії особистості. При цьому головною рушійною силою репродуктивної поведінки є потреби в дітях, тобто репродуктивна потреба. Деякі дослідники характеризують цю потребу як “соціально-психологічну властивість соціалізованого індивіда, яка проявляється в тому, що без наявності дітей та певного їх числа індивід відчуває утруднення у своїй особистісній самореалізації. Ці утруднення виникають у повсякденності при з'ясуванні сімейного статусу особистості - тим самим здійснюється мимовільна оцінка (та

самооцінка) поведінки особистості, виходячи із існуючих норм” [43, с.64].

Формулюючи власне поняття ”репродуктивна потреба”, ми виходимо з розуміння потреби як “нужди у чомусь необхідному, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, спонукача активності” [38, с.254]. Репродуктивна потреба - це одна з найважливіших вітальних потреб людини. Проте, якщо скористатись класифікацією потреб за А.Маслоу, репродуктивна потреба не є лише фізіологічною та сексуальною потребою, в тому числі потребою у відтворенні індивідів. Вона є її екзистенціальною потребою, тобто потреби у стабільності умов життєдіяльності, впевненість у завтрашньому дні, потреба у певній постійності оточуючого середовища (як найближчого - сімейного, так і соціального в цілому). Безперечно, що репродуктивну потребу можна кваліфікувати як і соціальну потребу. Згадаємо, що за А.Маслоу, це потреба у відданості, спілкуванні, турботі про інших людей та увазі до себе. На наш погляд, репродуктивна потреба пов’язана із прагненням до поваги, шанування та визнання “значущих інших”, тобто до того, що А.Маслоу називає потребою у престижі. Нарешті, репродуктивну потребу можна розглядати як потребу у самовираженні, самореалізації, тобто як вищу, духовну потребу. Отже, репродуктивну потребу ми розглядаємо не тільки і не стільки як суто демографічну категорію, а як соціологічне поняття, що позначає інтегральну потребу людини у народженні дитини (дітей), завдяки чому реалізуються її екзистенціональні, соціальні, “престижні” та духовні потреби. Щодо ієрархічності цих потреб у структурі реалізації репродуктивної поведінки, то в цьому разі навряд можна брати до уваги концепцію М.Маслоу. У даному випадку задоволення перелічених потреб завдяки народженню дитини не відповідає принципу ієрархії потреб, сформульованому американським ученим. Сам факт народження, яке за А.Маслоу, належить до потреб нижчого рівня, чимало молодих жінок та чоловіків, сприймає як задоволення потреб вищого рівня - соціальних та духовних.

Репродуктивні потреби актуалізують репродуктивні стратегії особистості, які детермінуються її репродуктивними цінностями, мотиваціями та настановленнями.

Почнемо з аналізу поняття та феноменів репродуктивних стратегій людини. Перш за все зазначимо, що ми розглядаємо репродуктивні стратегії, як важливий елемент життєвої стратегії особистості.

З огляду на той теоретичний дискурс, у межах якого здійснювалось наше дослідження, нам імпонує визначення стратегії життя, в якому акцентується увага на життєвому світі особистості, в тому числі на її повсякденному житті. Адже і свідомісні, і поведінкові характеристики людини є продуктом об'єктивації та типізації соціального знання, значень тих чи інших складових життєдіяльності індивіда, що відбувається завдяки його спілкуванню з “іншими значущими” в межах повсякденних практик.

Для формулювання поняття “репродуктивні стратегії” велике значення має аналіз складових такого феномену, як життєва стратегія.

Л.Костюченко та Ю. Резник називають такі структурні елементи життєвої стратегії особистості: сприйняття майбутнього; настановлення на формування майбутнього; загальні стратегічні орієнтації; ціннісно-нормативні уявлення про майбутнє життя; стратегічні інтереси та цілі; стратегічні рішення і здібності; технології та процедури стратегічної дії; стратегічну поведінку (поведінкові акти і ролі); рефлексивно-контрольні механізми стратегічного орієнтування [31, с. 76].

Виходячи з викладеного вище, ми визначаємо репродуктивну стратегію особистості як систему репродуктивних цілей на певний період її життєдіяльності, що засновується на відповідних потребах, мотиваціях, установках та ціннісних орієнтаціях цієї особистості.

Як зазначалось вище, репродуктивні стратегії мають у своїй основі репродуктивні мотивації та настановлень. Дослідники цих феноменів [4, 28, 31,

43] підкреслюють, що перший із них, тобто репродуктивні мотивації, розкриває якісну визначеність репродуктивної потреби, другий (репродуктивні установки) - її кількісну визначеність. Ці ж дослідники визначають репродуктивні мотивації (чи мотиви) як “стан особистості, що спонукає індивіда до досягнення різного роду особистісних цілей через народження певного числа дітей [43, с.64]. На думку відомого демографа В.Медкова, репродуктивні мотиви - це самостійний психічний феномен, проте водночас він є складовою структури настановлень, перш за все їх поведінковим, збуджувальним компонентом [2, с.175]. У своєму дослідженні репродуктивної поведінки ми спираємось на дефініцію репродуктивних мотивацій, згідно з якою вони визначаються як психічний стан особистості, що спонукає індивіда до досягнення особистих цілей економічного, соціального і психологічного характеру через народження певного числа дітей [2]. З огляду на це визначення, виокремлюють три типи репродуктивних мотивацій — економічні, соціальні та психологічні.

Економічні репродуктивні мотивації обумовлені намаганнями особистості поліпшити матеріальне благополуччя своєї сім’ї завдяки народженню певного числа дітей. Так, за чинним законодавством деяких країн, в тому числі України, у випадку народження дитини сім’я отримує фінансову допомогу, розмір якої зростає зі зростанням кількості дітей

Соціальний тип мотивації народження дитини пов’язаний із прагненням особистості зберегти або підвищити свій соціальний статус, авторитет у суспільстві, престиж індивідуальної спадкоємності свого роду, сім’ї. Звичайно, така мотивація в минулому (якщо мати на увазі вітчизняний історичний контекст) була притаманна певним верствам суспільства, насамперед вищим. Сьогодні серед деяких представників класу, що формується в сучасній Україні, - класу підприємців іноді виявляється саме соціальний тип мотивації.

Теоретичний аналіз репродуктивних мотивацій у вітчизняній демографічній науці ведеться з початку 70-х років ХХ ст. Дослідження репродуктивних мотивацій стали можливими саме завдяки застосуванню соціологічних методів і подоланню емпіричної орієнтації на виявлення фактів народження великого числа дітей в сім'ї.

У західному демографічному дискурсі ця проблема стала обговорюватися значно раніше, приблизно з 1940-х років. Початок цьому було покладено в Індіана полісі (США) дослідженнями, присвяченими вивченню мотивів народження останньої дитини у сім'ї (див. про це докл.: [17, с.368]).

Репродуктивні мотивації та настановлення, як елементи репродуктивної стратегії особистості безпосередньо та обумовлені її репродуктивними цінностями. Як зазначає К.Абульханова-Славська, “стратегія життя полягає у засобах зміни, перетворення умов, ситуацій життя у відповідності до цінностей особистості” [1, с.67]. Репродуктивні цінності є соціальними цінностями. Тому, визначаючи поняття “репродуктивні цінності”, ми засновуємося на такій дефініції цінностей соціальних: “значущість явищ та предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальної групи, особистості” [38, с.402]. Отже, під репродуктивними цінностями розуміється значущість для особистості чи такої соціальної групи, як сім'я, народження дитини (дітей), яка, з одного боку, обумовлена репродуктивними потребами людини, а іншого, детермінує її репродуктивні мотивації та настановлення.

Таким чином, репродуктивні стратегії, що засновуються на репродуктивних мотиваціях, настановленнях та цінностях особистості чи подружньої пари, є важливим суб'єктивним чинником репродуктивної поведінки сучасної молоді.

1.2. Поняття та феномен шлюбних та репродуктивних настановлень

Поняття “шлюбні настановлення”, “репродуктивні настановлення” займають центральне місце в нашому дослідженні. Аналіз цих понять розпочнемо з розгляду терміна “настановлення”.

Особистість, будучи суб’єктом спілкування у групі, займаючи певну позицію в соціальному середовищі, виявляє оцінне, вибіркоче ставлення до людей, що її оточують.

Особливості регування індивіда на навколишнє середовище та ситуації, в яких він опиняється, пов’язані з дією феноменів, які позначають поняття “настановлення”, “атитюд”, “соціальні настановлення” та ін.

Установка особистості свідчить про її готовність діяти певним способом, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію і деякі ілюзії сприймання.

Традиційно соціальні настановлення розглядають як готовність до певної активності. Ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби із ситуацією, її задоволенням. Відповідно настановлення поділяють на актуальні (недиференційовані) та фіксовані (диференційовані, вироблені в результаті повторного впливу ситуації, тобто базуються на досвіді) [45, с.420].

Важливою формою настановлення є соціальні настановлення (атитюд).

Атитюд (ставлення, настановлення) — внутрішній стан готовності людини до дії, що передуює поведінці.

Атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, розгортається на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює (спрямовує, управляє) поведінку індивіда. Він зумовлює стійку, послідовну, цілеспрямовану поведінку в ситуаціях, що змінюються, а також звільняє суб’єкта від необхідності приймати рішення і довільно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях, може бути чинником, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі

вимагають зміни програми поведінки.

Звернулися до вивчення цієї проблеми соціологи В.Томас і Ф.Знанецький у 1918 р., які розглядали настановлення як феномен соціальної психології. Соціальні настановлення вони тлумачили як певний психічний стан переживання індивідом цінності, значення або смислу соціального об'єкта. Зміст такого переживання зумовлюють зовнішні, тобто локалізовані в соціумі, об'єкти (навод. за: [9, с. 278]).

Соціальні настановлення — детермінована минулим досвідом психологічна готовність індивіда до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій як члена групи (суспільства) щодо соціальних цінностей, об'єктів тощо.

Такі орієнтації зумовлюють соціально прийнятні способи поведінки індивіда. Соціальні настановлення є елементом структури особистості й одночасно елементом соціальної структури. З точки зору соціальної психології вона є чинником, здатним подолати дуалізм соціального та індивідуального, розглядаючи соціально-психологічну реальність в її цілісності.

За твердженням Г. Олпорта, настановлення є психонервовою готовністю індивіда до реакції на всі об'єкти, ситуації, з якими він пов'язаний. Справляючи спрямовуючий і динамічний вплив на поведінку, вона завжди залежна від минулого досвіду [45, с.421]. Уявлення Г.Олпорта про соціальні настановлення, як про індивідуальне утворення суттєво відрізняється від тлумачення її В.Томасом і Ф.Знанецьким, які вважали цей феномен близьким до колективних уявлень.

Структуру атитюда утворюють когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та конативний (поведінковий) компоненти. Це дає підстави розглядати соціальні настановлення одночасно як знання суб'єкта про предмет і як емоційну оцінку та програму дій щодо конкретного об'єкта.

Багато вчених вбачає суперечність між афективним та іншими її компонентами — когнітивним і поведінковим, доводячи, що когнітивний компонент (знання про об'єкт) включає певну оцінку об'єкта як корисного чи шкідливого, доброго чи поганого, а конативний — включає оцінку дії стосовно предмета настановлень. У реальному житті дуже важко відокремити когнітивний та конативний компоненти від афективного.

Цю суперечність було з'ясовано під час дослідження так званого “парадоксу Р. Лапієра” — проблеми взаємозв'язку між атитюдами та реальною поведінкою, які довели безпідставність тверджень про їх збіг.

У другій половині ХХ ст. виокремилися індивідуально-психологічна та соціально-психологічна лінії у розумінні соціальних настановлень. У межах першої розгортаються біхевіористські та когнітивістські дослідження, друга пов'язана передусім з інтеракціоністською орієнтацією і зосереджена на дослідженні соціально-психологічних механізмів і чинників, що регулюють процес виникнення та зміни соціальних установок особистості.

На розуміння психологами-інтеракціоністами соціального настановлення вплинуло положення американського психолога Г. Міда про символічне опосередкування взаємодії людини та навколишнього світу. Згідно з ним індивід, який має у своєму розпорядженні символічні засоби (передусім мову), тлумачить для себе зовнішні впливи і потім взаємодіє із ситуацією в її символічно витлумаченій якості. Відповідно, соціальні настановлення розглядаються як певні психічні утворення, що виникають на основі засвоєння настановлень інших, референтних груп та осіб. У структурному плані вони є елементами “Я-концепції” людини, певними визначеннями соціально бажаної поведінки. Це дає підстави тлумачити їх як усвідомлюваний, фіксований у знаковій формі тип поведінки, якому надається перевага. Основою соціальних настановлень є згода суб'єкта розглядати певні об'єкти, ситуації через призму соціальних норм та цінностей [9, с.312].

За іншими підходами соціальні настановлення тлумачилася як стійка система поглядів, уявлень, пов'язана з потребою індивіда у збереженні чи розриві

відносин з іншими людьми. Її стійкість забезпечується або зовнішнім контролем, що виявляється у необхідності підкоритися іншим, або процесом ідентифікації з оточенням, або важливим її особистісним значенням для індивіда. Таке розуміння лише частково враховувало соціальне, оскільки аналіз настановлень розгортався не від соціуму, а від особистості. Крім того, наголос на когнітивному компоненті структури установки залишає поза увагою її об'єктивний аспект — цінність (ціннісне ставлення). Це принципово суперечить твердженням В.Томаса та Ф.Знанецького про цінність як об'єктивний аспект настановлень, відповідно про самі настановлення як індивідуальний (суб'єктивний) аспект цінності.

Залежно від того на який об'єктивний чинник діяльності спрямовані настановлення, виокремлюють три рівні регуляції поведінки — смислові, цільові та операційні атитюди. Смислові атитюди містять інформаційний (світогляд людини), емоційний (симпатії, антипатії щодо іншого об'єкта), регулятивний (готовність діяти) компоненти. Вони допомагають сприймати систему норм і цінностей у групі, зберігати цілісність поведінки особистості у ситуаціях конфлікту, визначати лінію поведінки індивіда тощо. Цільові атитюди зумовлені цілями і визначають стійкість перебігу певної дії людини. У процесі розв'язання конкретних завдань на підставі врахування умов ситуації та прогнозування їх розвитку виявляються операційні атитюди, які проявляються в стереотипності мислення, конформній поведінці особистості тощо.

Отже, соціальні настановлення є стійким, фіксованим, ригідним (негнучким) утворенням особистості, яке стабілізує спрямованість її діяльності, поведінки, уявлень про себе та світ. За одними твердженнями, вони утворюють структуру особистості, за іншими — лише посідають певне місце серед якісних рівнів особистісної ієрархії.

Враховуючи вище сказане поняття “шлюбні настановлення” можна визначити як готовність, схильність людини до активних дій, що обумовленні її позитивним або негативним ставленням до одруження; стійка система поглядів та орієнтацій щодо шлюбу. Для розкриття суті даного поняття його доцільно розглядати у контексті шлюбної поведінки. Шлюбна поведінка — це поведінка,

метою якої є задоволення потреби в шлюбі, поведінка, пов'язана з вибором шлюбного партнера (тобто з шлюбним відбором). Під шлюбним відбором розуміється процес, в результаті якого з сукупності (простору) можливих виборів шлюбного партнера так чи інакше, тим або іншим способом відбирається той, в кожному даному конкретному випадку єдиний партнер (партнерка), який (яка) і стає чоловіком (дружиною) або тим, з ким “живуть разом”.

Однією з теорій шлюбної поведінки є теорія комплементарних потреб Р.Уінча (ТКП-теорія). Основна теза її полягає в тому, що люди вважають за краще вибирати собі в подружжя тих, чиї психологічні особливості протилежні і комплементарні їх особистим. В основі цієї теорії - спостереження, які Уінч провів за 25 парами Північно - Західному університеті. Хоча він був впевнений в правильності своєї теорії, інші вчені віднесли до неї критично. Характерними в цьому плані були зауваження Мейєра і Пеппера про те, що “відкриття Уінча” — це артефакт. Або із-за неправильної методології, або через те, що він вивчав шлюбні пари” [2, с.160].

Проте інші автори, відштовхуючись від підходу Р.Уінча, намагалися удосконалити його теорію. А.Антонов зазначає, що одним з прикладів, цього є інструментальна теорія Р.Сентера, який виходив з припущення, що люди прагнуть вибрати собі, як шлюбні партнери тих, чия поведінка і інші характеристики забезпечують (або здається, що забезпечують) максимум задоволення і мінімум витрат для їх потреб. При цьому, на відміну від Уінча, Сентер вважає, що одні потреби більш значущі, чим інші, причому для деяких потреб ця відмінність значущості однаково для обох половин, а для деяких інших — ні. Наприклад, за словами Сентера, чоловіче домінування — більш значуща цінність для жінок, але для чоловіків жіноче домінування менш привабливе. Зворотна ситуація має місце у випадку з такою потребою, як потреба в турботі [2, с.161]. Звідси, згідно висунутому Сентером принципу гендерної конгруентності (узгодженості інформації, одночасно переданої людиною), витікає, що цінності (потреби), які типовіші для чоловіків, повинні позитивно

корелювати з потребами, типовішими для жінок. Зокрема, Сентер припускав, що найбільше притягання матиме місце у разі, коли чоловіче домінування протистоїть жіночій потребі в інтимності, заступництві, турботі.

Ще однією теоретичною інтерпретацією процесу шлюбної поведінки є теорія обміну. Заснована на моделі соціальної взаємодії Дж. Хоманса, згідно якої базисом виникнення нормативного порядку в суспільстві є взаємна корисність людей, вигоди, які вони одержують в результаті обміну між собою різного роду благами (не обов'язково матеріальними).

Згідно Хомансу, у суспільстві завжди існує якась шкала цінностей, які можуть бути залучені в обмін, і людська поведінка будується відповідно до неї. Людина "обмінює" деякі свої якості на якості або властивості інших людей: фізичну привабливість на добробут, багатство на гучний титул і т.п. При цьому цінність людини як цілого складається з суми цінностей його окремих якостей, що залучаються до обміну. Людина, що має вищу цінність (що володіє вищим статусом соціальної привабливості), одержує "платню" від того, чия цінність нижче. Згідно Хомансу, "всі без виключення соціальні взаємодії на всіх рівнях підкоряються принципам обміну еквівалентами" [2, с.162]. При цьому людина набуває здатності проводити оцінку (приписувати "вартість") особовим або соціальним характеристикам людей (себе зокрема) в процесі соціалізації.

Відповідно цьому теорія шлюбного обміну проголосила, що в основі шлюбної поведінки лежить процес оцінювання якостей (особових і соціальних) можливого партнера і визначення того, хто з можливих партнерів може принести більший вигравш при менших витратах. Характеристики індивіда при цьому розглядаються як якийсь благо, предмет обміну, що має певну ринкову ціну. Як таке благо може виступати все, що завгодно, але звичайно виділяють наступні найважливіші їх класи:

- "індивід". В даному випадку фактично йдеться про співвідношення на шлюбному ринку численності "підходящих" один для одного чоловіків і жінок;

- вік;
- зовнішній вигляд, що включає не тільки фізичну зовнішність, але і манери поведінки, уміння поводитися і т. п.;
- статус, що розглядається як комбінація різних соціально-економічних характеристик (добробут, походження, освіта і т. п.). Подібно до враження від зовнішнього вигляду суб'єктивна оцінка статусу важлива для ухвалення рішення про продовження або припинення “романтичних відносин”;
- соціально-психологічні характеристики особи (емпатія, емоційність, експресивність, здібність до розуміння, співпраці і т.п.);
- цінності, переконання і т.д. Загальні або співпадаючі цінності полегшують взаємодію з потенційним партнером і можуть служити чинником ухвалення рішення про шлюбний вибір. Цінності, що сильно відрізняються один від одного, можуть стати непереборною перешкодою для шлюбного вибору навіть у разі сильної пристрасті.

Ми коротко проаналізували основні концепції шлюбної поведінки, що розкривають суть шлюбних установок. Тепер перейдемо до аналізу поняття “репродуктивні настановлення”. Цей термін був введений у наукову літературу на початку 1970-х років і використовується не тільки у демографії, але й у інших суспільних науках, зокрема у соціології.

Щодо репродуктивних настановлень як складової важливого чинника репродуктивної поведінки особистості, то її можна визначити як готовність, схильність людини до активних дій, що обумовлені її позитивним або негативним ставленням до народження дитини чи певної кількості дітей. Саме репродуктивні настановлення є одним із головних регуляторів репродуктивної поведінки особистості. Звичайно, про наявність репродуктивних настановлень має сенс говорити тільки у тому разі, коли індивіду притаманна нормальна плідність. У разі неплідності готовність мати

дітей свідчить про виникнення настановлень до усиновлення або удочеріння.

До основних індикаторів репродуктивних настановлень відносяться: середнє ідеальне, бажане і очікуване (заплановане) число дітей.

Розрізняють три основних типи репродуктивних настановлень та, відповідно, репродуктивної поведінки: багатодітна (потреба у 5 і більше дітях), середньодітна (потреба у 3-4 дітях) і малодітна (потреба у 1-2 дітях).

Оскільки репродуктивна настановлення належить до соціального типу установок, вона виявляється у трьох основних аспектах: когнітивному, афективному (емоційному) та когнітивному (поведінковому). Саме взаємопов'язаність усіх цих аспектів і визначає сутність репродуктивних настановлень, вона ні в якому разі не може бути зведена до одного із них.

Розглянемо дещо докладніше кожний із перелічених аспектів (чи компонентів) репродуктивних настановлень. Перший, когнітивний компонент дозволяє відрізнити якісну своєрідність об'єктів настановлень на народження дітей, тобто настановлень дитності, настановлень на бажану стать дитини, на вагітність та її успішне завершення тощо. Кількісні аспекти репродуктивних настановлень виявляються в орієнтації на те або інше число дітей, на інтервали між народженнями. Для настановлень на малодітність (1-2 дітей) зазвичай характерні, по-перше, розширення інтервалу між народженнями, по-друге, активізація настановлень на застосування контрацепції та абортів, а також, по-третє, однакова налаштованість на народження сина або дочки.

При цьому задоволення потреби у дітях залежить від специфіки всієї системи соціальних настановлень і ціннісних орієнтацій особистості, від ролі, яка відводиться в ній сім'ї та дітям. Мотиви, настановлень та орієнтацій особистості корелюються з її життєвим досвідом. Проте під час вступу у шлюб і протягом сімейного життя чоловік і жінка можуть мати різні настановлення щодо кількості дітей та інтервалів між їх народженням. Звичайно ці настановлення можуть змінюватись: зближуватися чи віддалятися. Як правило,

це відбувається на основі настановлень лідера сім'ї.

Отже, репродуктивні настановлення, як наслідок, результати репродуктивної поведінки сім'ї в цілому можуть відрізнятися від індивідуальних орієнтацій подружньої пари на число дітей, що особливо помітно у міжнаціональних шлюбах, бо репродуктивні норми мають чітку соціокультурну обумовленість.

Емоційний компонент репродуктивних настановлень складають позитивні і негативні почуття, пов'язані з народження того або іншого числа дітей.

Щодо поведінкового компоненту репродуктивних настановлень, то він, по перше, характеризує інтенсивність устремлінь до народження, а по-друге, силу або слабкість репродуктивної установки.

Усю сукупність репродуктивних настановлень можна поділити на дві групи. До першої відносяться настановлення дітності, що регулюють досягнення головного результату репродуктивної поведінки. У другу групу входять всі настановлення, які так або інакше пов'язані з практикою контрацепції. У межах свого дипломного дослідження ми перш за все аналізували першу групу настановлень. Щодо практики контрацепції, то ми торкаємось цієї проблеми лише фрагментарно.

1.3. Можливості застосування феноменологічного підходу до аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки молоді

Здійснений нами пошук найбільш придатного теоретико-методологічного підґрунтя соціологічного дослідження репродуктивної поведінки та шлюбних настановлень молоді виявив великий евристичний (пошуковий) потенціал феноменологічної соціології щодо аналізу таких делікатних питань, як мотивації та настановлень, міжособистісні стосунки, світ людської суб'єктивності в цілому. Особливу значущість для теоретичного обґрунтування обраної проблеми має ідея, сформульована представниками

цього напрямку, про те, що, оскільки різні індивіди зосереджують увагу на різних аспектах соціальних ситуацій і по-різному “прочитують”, пояснюють на перший погляд одну і ту ж ситуацію, соціальний світ виступає як світ “множини реальностей”. Однією із сфер людського досвіду, чи, як кажуть прибічники феноменологічного напрямку в соціології, “вищою реальністю”, є повсякденність, що характеризується особливою формою сприйняття та осмислення світу, яка виникає на основі безпосередньої практичної діяльності індивіда (трудова, сімейно-побутова тощо) та є підґрунтям, на якому формуються всі інші світи досвіду, всі інші реальності [47].

Повсякденне, буденне життя людини протягом довгого часу залишалося поза увагою соціально-філософської думки. Лише на перетині ХІХ-ХХ ст. деякі мислителі, перш за все філософи, у своїх дослідженнях людського буття почали акцентувати на тому, що складає основу взаємодії у суспільстві. У категоріальному апараті соціогуманітарного знання почали активно використовуватися такі поняття, як “життєвий світ”, “буденне життя”, “повсякденність”.

Протягом ХХ століття ті чи інші аспекти повсякденності у контексті філософської, історичної, соціологічної думки розглядали Е. Гуссерль і М. Вебер, Г. Гарфінкель і А. Шюц, Л. Вітгенштейн і Дж. Г. Мід та ін.

Великий внесок у розвиток філософії повсякденності зробив Е.Гуссерль. Як супротивник метафізики він вважав за необхідне подолати розрив між наукою та життям. Для позначення останнього Е.Гуссерль вводить власний термін - з нім. *Lebenswelt*. Зазвичай його перекладають і як “життєвий світ”, і як “буденне життя”. За Гуссерлем, буденне життя - це сфера очевидного, повсякденного. Саме завдяки феноменологічній концепції Гуссерля, зокрема введеного ним до наукового обігу зазначеного вище поняття, стає можливою тематизація того, що в подальшому стало називатися як повсякденність. Гуссерль першим серед дослідників цього феномену писав про

його самоочевидність та фактичність, про неусувність у процедурах редукції життєвого світу, що, в тому числі, виражається у відмові від будь-яких сумнівів щодо існування світу [14].

Продовжуючи цю лінію, М.Вебер розробляє “розумінневу” соціологію, підкреслюючи, що окрім генералізованого знання про суспільство потрібно розуміння мотивації дій особи. Він вважав, що єдиною реальною дійсністю є саме конкретна дія індивіда, той чи інший конкретний випадок, а не закони, що пояснюють цю конкретну дію [10-11].

Велику значущість має аналіз повсякденності в межах феноменологічної соціології, засновником якої був А.Шюц.

Як підкреслює В.Абушенко, соціологічна концепція А.Шюца була розроблена, завдяки переінтерпретації та розвитку ідей розумінневої соціології М.Вебера, з позицій соціологізованої версії феноменології Е.Гуссерля останнього етапу його творчості [39, с. 1158].

Феноменологічне теоретизування в контексті соціологічного знання, за Шюцем, повинно бути спрямованим на осягнення соціального світу в його суто людському бутті, тобто з точки зору практично діючих індивідів, які конституують себе та себе у світі інших індивідів. Виходячи із заперечення тотальної соціальної обумовленості людини, що стверджувалось в межах такого напрямку соціологічного знання, як структурний функціоналізм, А.Шюц та його послідовники наполягали на тому, що соціальна реальність постійно відтворюється саме індивідами, залежить від їх свідомості та їх інтерпретацій цієї реальності. Для того, щоб дослідити джерела існування соціальної реальності, необхідно, як вважають представники феноменологічної соціології, зануритися у світ, в якому живе людина, тобто у світ її життя або життєвий світ. Тільки це надасть можливість зрозуміти принципи конструювання світу, а також його перетлумачення, тобто можливість змінити його, що потребує повернення до первинних засад будь-якого можливого досвіду - знання та,

відповідно, вимагає звільнення від упередженості бачення, що обумовлено реальною історією та культурою, в межах якої індивіди некритично соціалізовані.

Однією із центральних ідей феноменологічної соціології є ідея про те, що соціальні феномени наперед задані свідомістю, її змістом та засобами представленості в ній. Серед стратегічних завдань соціології, сформульованих в межах її феноменологічного напрямку, найголовнішими є, по-перше, завдання зафіксувати природну установку, тобто “незатемнене” напрацьованими умовностями та абстракціями безпосереднє ставлення до світу, що можливо лише в життєвому світі, у світі повсякденності; по-друге, це необхідність здійснення аналізу-реконструкції можливих узгоджень-розумінь, які досягаються індивідами в інтерсуб’єктивній взаємодії-спілкуванні, та виявлення принципів та механізмів конструювання завдяки цьому соціокультурного світу. Тобто, з погляду феноменологічної соціології, у фокусі уваги соціології повинна бути людська суб’єктивність.

Таким чином, виступаючи своєрідним методологічним зосередженням від натуралізації соціального пізнання, феноменологічна соціологія намагається осмислити соціальний світ в його людському вимірі, тим самим роблячи величезний внесок у розвиток гуманістичної перспективи соціологічного знання.

Визначаючи ідеї феноменологічної соціології як фундаментальні щодо аналізу шлюбних настановлень та репродуктивної поведінки сучасної української молоді, ми здійснювали своє дослідження за теоретичною схемою, яка допомогла нам отримати результати, що, сподіваємось, відповідають дійсним настановленням і мотиваціям наших респондентів щодо репродуктивної поведінки, повсякденним уявленням, поширеним у молодіжному середовищі, щодо сенсу та значення репродуктивної та шлюбної поведінки як складової повсякденного життя молодого покоління. Це

змусило нас звернутися до адекватних засобів отримання емпіричної інформації, а саме до якісної методології, зокрема до методу глибинного інтерв'ю.

Аналіз даних, отриманих завдяки застосуванню даного методу, буде представлений нами нижче. Зараз же ми б хотіли повернутися до більш докладного викладення деяких аспектів творчого доробку фундатора феноменологічної соціології А.Шюца, які допомогли нам розробити програму та інструментарій власного дослідження. Звичайно, в межах цього підрозділу нашу увагу, в першу чергу, привертатиме “повсякденний” дискурс соціологічної концепції австрійського вченого. Саме А.Шюц ввів до наукового обігу поняття “повсякденність”, роблячи це для того, щоб із соціологічної точки зору концептуалізувати такі запропоновані Е.Гуссерлем поняття, як “природні настановлення” та “життєвий світ”.

Отже, як зазначалось вище, засновуючись на ідеях Е.Гуссерля і М.Вебера, А.Шюц намагався вирішити протиріччя між об'єктивним світом і суб'єктом, який пізнає цей світ. Для цього він вважав за необхідне здійснити дві редукції - феноменологічну та трансцендентальну.

Перша полягає у відмові від дослідження світу шляхом “природних настановлень” та визнанні необхідності пізнання “життєвого світу” на основі “інтенціональності”. При цьому А.Шюц визначає “життєвий світ”, як безпосереднє “інтуїтивне середовище”, де “ми як людські істоти серед собі подібних, переживаємо культуру і суспільство, певним чином ставимося до оточуючих нас об'єктів, впливаємо на них і самі знаходимося під їх впливом” [48].

Інша, трансцендентальна редукція необхідна, за Шюцем, для того, щоб відповісти на сакраментальне для соціології питання - “як можливе суспільство?”. Сутність трансцендентальної редукції полягає у відмові від аналізу самого суб'єкту та визнанні за необхідне аналізу “чистої свідомості” цього суб'єкту. Феноменолог, на думку, А.Шюца, повинен цікавитися не

самими об'єктами, а лише їх значенням, яке конструюється діяльністю нашого роздуму.

Отже, світ, за Шюцем, - це сконструйований “інтерсуб’єктивний світ”. Зазначимо, що саме парадигма “інтерсуб’єктивного світу” є серцевиною феноменологічного дискурсу австрійського вченого, яка дозволяє тому розкрити соціальну сутність свідомості та взаємозв’язок людей як суб’єктів життєвого світу. Трактуючи інтерсуб’єктивність, А. Шюц звертається до конструкту “взаємність перспектив”, який передбачає наявність двох ідеалізацій - “взаємозамінність точок зору” та “співпадіння систем релевантностей”. Перша ідеалізація полягає в тому, що навіть помінявшись соціальними місцями, суб’єкти залишаються “власниками” ідентичних засобів переживання світу. Щодо другої ідеалізації, то, за Шюцем, Я і будь-яка інша людина вірить тому факту, що, не дивлячись на унікальність наших біографічних ситуацій, відмінність систем критеріїв значимості, що використовуються нами, несуттєва з точки зору наявних цілей [48, с.131].

Визначаючи поняття “молодіжна повсякденність” та аналізуючи відповідні йому феномени, ми будемо, в тому числі, виходити із парадигми “інтерсуб’єктивного світу” А.Шюца та його концепту “взаємності перспектив”.

Формулюючи дефініцію центральних категорій нашого дослідження - “репродуктивна поведінка” та “шлюбні установки”, ми звертаємось до одного із головних понять феноменологічної соціології А.Шюца — “інтенціональність”. Феномен інтенціальності є сутнісною характеристикою спрямованості цільової, вмотивованої дії, а також свідомості, відображаючи той фундаментальний факт, що свідомість завжди є усвідомленням чогось, що об’єкт свідомості є таким, що “мається на увазі”, що завжди є “значущим” для свідомості.

Виходячи із феноменологічного розуміння соціальної реальності, А.Шюц пропонує соціологам починати своє пізнання суспільства з рівня значення. У такому разі соціологічні концепти стають конструктами “другого

порядку”, бо вони є концептами дійсних буденних конструктів “першого порядку”, що використовують індивіди в їх повсякденному житті. Саме тому така велика увага приділяється Шюцем питанням життєвого світу людини, її буденного життя, повсякденності.

Досліджуючи структури життєвого світу, Шюц виходить із існування множини світів людського досвіду. Це світи наших снів, душевних хвороб, ігор, фантазій, наукових теорій, релігійної віри, мистецтва тощо. Всі ці світи А. Шюц, використовуючи термін американського філософа та психолога У. Джеймса, називає “кінцевими областями значень” чи специфічними реальностями. Повсякденність - це один із цих світів, одна із “сфер реальності”, яка відрізняється особливими характеристиками. Такими характеристиками є напружена увага до життя, відсутність будь-якого сумніву в існуванні світу, в тому, що цей світ міг би бути іншим, ніж він уявляється діючому індивіду.

Аналіз повсякденності в межах феноменологічного напрямку соціології актуалізується у зв'язку з пошуками граничних засад соціальної реальності як такої. Вводячи цей термін до наукового обігу, Шюц намагався завдяки цьому здійснити понятійне осягнення інтерсуб'єктивної реальності, яка має значення для соціальних акторів як репрезентація нерозчленованої цілості світу людського буття, що постійно відтворюються ними в їх практиках через процедури (пере)інтерпретації та типізації значень у ситуаціях “обличчям-до-обличчя”. Ці ситуації Шюц розглядає як архетипічні (прототипні) для конструювання соціальної взаємодії, яка, власне, і породжує світ соціального. Останнє обумовлено тим, що саме в ситуації “обличчям-до-обличчя” “Я” конструює “Іншого”, як такого, що, у свою чергу, конструює його (“Я”) у цей же момент сумісності. Саме цей рівень взаємодії забезпечує виникнення латентної (прохованої) упорядкованості соціального світу, оскільки характеристики цих ситуацій сприймаються їх учасниками як “звичні”, такі, що “приймаються на віру”, є “само собою зрозумілими” якостями самої дійсності.

А.Шюц підкреслював, що досвід «Іншого» можливо сприймати лише в контексті повсякденності завдяки співпадінню перспектив акторів і/або співпадінню систем релевантностей, всередині яких відбувається дія. Значення, що поділяються «всіма» у повсякденних ситуаціях, створюють світ первинних аналогізованих значень, оперування якими й дозволяє поєднувати перспективи акторів, які діють як «буденні соціологи», відтворюючи на рівні мислення взаємні перестановки («себе» на місце «іншого» та «іншого» на місце «себе»).

Отже, повсякденність, за А.Шюцем, - це «вища реальність», сфера спільного досвіду людей, це інтерсуб'єктивний життєвий світ, що сприймається індивідом як такий, що існує об'єктивно і є спільним для нього та інших людей.

Аналізуючи повсякденність як особливу реальність, А.Шюц виокреслює шість її складових: специфічна напруга свідомості, а саме: невсипущість, що знаходить своє відображення в повній увазі до життя; специфічне *sroche*, а саме: «призупиненого» сумніву; переважаюча форма спонтанності, а саме: робоча операція (осмислена спонтанність, яка заснована на проєкті та характеризується наміром викликати спроектований стан справ завдяки рухам тіла, що вторгаються у зовнішній світ); специфічна форма випробовування свого Я (Я, що працює, як тотальне Я); специфічна форма соціальності (загальний інтерсуб'єктивний світ комунікації та соціальної дії); специфічна часова перспектива (стандартний час, що виникає на перетині *durée* та космічного часу, як універсальна темпоральна структура інтерсуб'єктивного світу) [47, с.402-423].

А.Шюц підкреслював, що саме у світі повсякденності найбільш повно та послідовно реалізується людська суб'єктивність.

Отже, за Шюцем, повсякденність (або буденне життя людини, її життєвий світ) є інтерсуб'єктивним світом, це світ загальних значень та

смислів для тих, хто в ньому існує та конструює його своєю свідомістю. Вважаючи цей феномен “вищою реальністю”. Шюц та його послідовники - сучасні філософи та соціологи виходять із того, що повсякденність - це єдина сфера досвіду, де людина знаходиться в ситуаціях та взаємодіє з об'єктами, зрозумілими для будь-якої іншої людини, при цьому вона знаходиться в цій сфері практично постійно. Інші сфери є специфічними реальностями, зрозумілими лише для “професіоналів” чи “експертів”. Такими сферами є, наприклад, медицина, право, машинобудування, садівництво тощо. Саме по відношенню до цих сфер повсякденність є “вищою реальністю”, бо вона найбільш глибоко “вбудовується” у свідомість індивіда, тому її вплив на нього важко не помітити та майже неможливо послабити. Адже з іншими реальностями (скажімо, з реальністю професійної діяльності) людина має справу, так би мовити, фрагментарно, не поділяючи їх зі всіма іншими людьми. Кожна із специфічних реальностей має свій власний (багато в чому незрозумілий для “непосвячених”) континуум смислових значень, відрізняється власним “когнітивним стилем” [48].

Повсякденність - це особливий тип соціальності, а соціальне - це реальність у тому вигляді, в якому вона з'являється у буденній свідомості людей, включених до різноманітних відносин взаємодії. При цьому соціальне завжди формується як продукт об'єктивізації знання в процесі буденних практик особистості, як продукт інтерсуб'єктивного світу. Адже тільки у сфері повсякденності людина знає про той чи інший об'єкт те ж саме, що знає про нього інша людина. “Тобто в повсякденності має місце однакова інтерпретація смислу будь-чого всіма, хто інтерпретує, що є необхідною умовою будь-якої комунікації” [47, с.400].

Повсякденність забезпечує комунікацію. Звичайно, комунікація відбувається в будь-якій “кінцевій області значень”, проте людям, що знаходяться в різних сферах, практично неможливо спілкуватися між собою, бо

вони розмовляють на різних “мовах” (скажімо, фармацевт та сантехнік). Для того, щоб комунікація відбулася, їм треба розмовляти на “мові повсякденності”. Ця мова є універсальною, бо повсякденність як “вища реальність” надає можливість розуміння. Це відбувається завдяки такому механізму функціонування повсякденності, як типизація ситуацій, особистостей, мотивацій тощо. При цьому анонімність континууму типизацій підвищується з мірою їх віддаленості від ситуації “тут і зараз”. Результатом типизації є об’єктивація того чи іншого феномену, який внаслідок цього стає визначеним, таким, що отримав назву, об’єктивним. Завдяки процесам об’єктивації стає можливою соціальна структура як уся сукупність типизацій та заснованих на них повторюваних взірців взаємодії, тобто реальність повсякденного життя, його ясність та усталеність. Мова об’єктивує світ, робить його упорядкованим. При цьому, мова “реалізує” світ у двох смислах цього слова: вона його і осягає, і відтворює. Актуалізація цієї ефективності мови відбувається завдяки спілкуванню в ситуаціях “обличчям-до-обличчя” індивідуального існування. Саме спілкування робить об’єктивації мови об’єктом індивідуальної свідомості [5, с.69-70, 249].

Молодь, у тому числі, українська, має багато спільних соціально-психологічних та соціокультурних ознак, які об’єднують таких різних “молодих людей у соціальну спільноту та дозволяють розглядати молодь в єдності її об’єктивних та суб’єктивних характеристик як цілісність у співвіднесенні з іншими соціально-демографічними групами” [34, с. 92]. А, отже, повсякденне життя молоді, перш за все у таких його сферах як дозвілля, освіта, репродуктивна та шлюбна поведінка тощо, може мати та, безперечно має чимало спільних рис, хоча, звичайно, й відмінностей, які можуть бути обумовлені чи віковими особливостями чи рівнем економічного, культурного та соціального капіталу різних груп молоді, чи іншими чинниками. І все ж таки, як свідчать соціологічні дослідження та

реальна соціальна практика, субкультурні особливості молодіжної когорти (мовні, ціннісно-орієнтаційні тощо) конструюють не тільки цілісність цієї когорти, але й феномен молодіжної повсякденності.

Вводячи до понятійного апарату нашого дослідження термін “молодіжна повсякденність”, ми визначаємо його як сукупність різноманітних життєвих практик молоді, які актуалізуються завдяки процесу спілкування як інтерсуб’єктивної реальності.

Саме спілкування є однією із найголовніших цінностей молодіжної свідомості. Прагнення молоді до постійної реалізації цієї цінності у різних сферах своєї життєдіяльності, є показником та водночас чинником “напруженої уваги до життя”, “специфічної напруги свідомості”, які А.Шюц визнавав найважливішими характеристиками повсякденності. Всі характеристики (чи складові) повсякденності, виокремлені австрійським вченим, а саме “призупинення” сумніву, переважаюча форма спонтанності, специфічна форма випробовування свого Я, специфічна форма соціальності та специфічна часова перспектива (докладніше ці складові представлені нами вище) найбільш яскраво виявляються саме у молодіжному віці. Можливо, це пояснюється тим, що в цьому віці відбувається переінтерпретація значень, інтерналізованих індивідом на етапі первинної соціалізації.

Визнаючи той безперечний факт, що сучасна молодь є гетерогенною групою, ми разом з такими вітчизняними та російськими дослідниками, як Б.Ручкін, Л.Сокурянська, Н.Черниш та ін., вважаємо, що “цілісний підхід до вивчення молодого покоління як органічного суб’єкту розвитку суспільства був та залишається досить актуальним” [37, с.173]. Більше того, ставлення до молоді як до внутрішньо неоднорідної, але разом із тим специфічної групи сприяє, на наш погляд, більш глибокому науковому аналізу проблеми та життєвих перспектив молодого покоління.

Розділ 2

Сім'я та шлюб як цінності молодіжної свідомості

2.1. Цінності сім'ї у контексті ціннісних орієнтацій молоді

Сім'я завжди займала одне з найважливіших місць серед життєвих цінностей людини. Це і зрозуміло, оскільки всі люди так чи інакше пов'язані з сім'єю, вона — частина їх життя. З розвитком сім'ї і зміною її функцій поступово змінюється відношення до неї людей. Тому, вивчаючи різні аспекти сімейного життя, ми не можемо пройти повз змін як у фактичному стані сім'ї, так і в її оцінках населенням.

У розвинених країнах Заходу з середини 1960-х рр., а в інших країнах Європи з кінця 1980-х - початку 1990-х рр. все ясніше стали виявлятися такі ознаки трансформації сім'ї, як зменшення чисельності шлюбів, їх “старіння”, збільшення незареєстрованих шлюбів, падіння народжуваності і її “старіння” (народження дитини відкладається на пізніший вік), переважання малодітних сімей, збільшення числа позашлюбних дітей і розповсюдження добровільної бездітності. Пов'язуючи все це з тенденціями індивідуалізму і раціоналізму, вчені стали говорити про другий демографічний перехід. У середині 1980-х рр. про нього першими заговорили Дірк Ван де Каа і Рон Лестіг, а дещо пізніше Каа стисло сформулював перелік характерних змін в стані сім'ї: перехід від “золотого століття шлюбу до кохабітаційного союзу”; від пари “дитина-король з батьками” до “пари королів з дитиною”; від контрацепції в цілях оберігання до контрацепції як самовираження; від однорідного господарства до плюралістичних типів сім'ї і домашнього господарства (навод. за: [36, с. 29]).

Ці зміни, що почалися в країнах Північної і Західної Європи і дещо пізніше - в Південній Європі, до кінця 1980-х рр. стали виявлятися в

Середній і Східній Європі. Істотні зміни в демографічній ситуації і трансформація сім'ї зафіксовані статистичними даними і відбиті в безлічі публікацій. Ці зміни в Росії аналізували А.Волков, А.Починок та інші. Специфіку народжуваності і партнерства в країнах Східної і Західної Європи досліджували М. Мацура і І.Гарсія. Зміни демографічного положення і стану сім'ї в Литві значною мірою розкриті в роботах В.Станкунене.

Констатація фактичних змін, що відбуваються з сім'єю, відображає лише одну сторону обговорюваних нами процесів. Виникає необхідність поглянути на них з суб'єктивної сторони, з'ясувати, якою мірою ці зміни і нові чинники інтеріоризовані суб'єктами і одержали ціннісне визнання. Обидва ці аспекти стану сім'ї нерозривно пов'язані: "поведінка" сім'ї впливає на ціннісні вибори, а вони - на сім'ю. Оцінка явищ сімейного життя, тобто суб'єктивна установка по відношенню до її цінностей знаходиться між двома полюсами, один з яких - повна інтеріоризація цих цінностей, коли вони одержують визнання і стають нормами поведінки суб'єктів, а другий - їх заперечення. Одним словом, цінності і їх нормативна реалізація грають в людському житті украй важливу роль, а їх зміни так чи інакше впливають на перебіг життя і, зокрема, на стан сім'ї. На думку Каа, трансформація сім'ї, пов'язана з другим демографічним переходом, обумовлена якраз змінами в системі цінностей (навод. за: [36, с. 29]).

Протягом другої половини ХХ- поч.ХХІ сторіччя в академічному, соціальному та журналістському дискурсах активно обговорювалися питання про те, що сім'я як інституціональна форма людського існування втратила свою актуальність. Пішли у минуле функції традиційної сім'ї, втратив своє значення інститут офіційного шлюбу тощо. У завданнях нашої роботи не входить аналіз зазначених вище дискурсів. Наша мета полягає в тому, щоб довести наступне: на тлі розмов та абсолютно реальних фактів щодо кризи сім'ї її висока значущість для людини не змінюється. Більш того, в умовах сучасної України та інших посткомуністичних країн, де рівень довіри різноманітним суспільним та

державним інституціям вкрай низький, тільки найближчому (родинному) оточенню довіряють сьогодні люди.

Звичайно, в умовах нашого мінливого світу з його ризиками та невизначеністю навіть найближчих перспектив розвитку посилюється значущість соціально-психологічних функцій сім'ї, бо саме у родинному колі у людини виникає “відчуття себе як вдома”. Використовуючи цей вислів, А.Шюц мав на увазі надзвичайно високий ступінь близькості міжособистісних стосунків, їх інтимності. “Домашнє життя, - писав А.Шюц, - дотримується організованих рутинних взірців, воно має чітко визначену мету та апробовані засоби, які складаються із набору традицій, звичок, інститутів, розпорядку дня всіх видів діяльності. Більшість проблем повсякденного життя може бути вирішена шляхом дотримання взірців. Тут не виникає потреби визначати та перевизначати ситуації, які раніше багаторазово зустрічались, або давати нові рішення старим проблемам, що вже одержали задовільне вирішення. Образом життя дому керує не тільки моя власна схема виявів та інтерпретацій, вона є загальною для всіх членів групи, до якої я належу. Я можу бути впевненим у тому, що, застосовуючи цю схему, зрозумію інших, а вони - мене.. ”. [46, с.139].

Поясненням сімейної близькості, довіри у стосунках між членами родини, на наш погляд, може бути наступна теза А.Шюца. Аналізуючи повсякденне мислення як систему типів, що конструюються завдяки інтерсуб'єктивній взаємодії, в тому числі у найближчому оточенні, він підкреслював, що “кожний партнер” бере співучасть у безпосередньо поточному попиті іншого, що він може схоплювати у живому теперішньому думки іншого крок за кроком, за мірою їх зміни. Відбуваються події. Будуються плани на майбутнє, виникають надії, хвилювання. Коротше кажучи, кожен із партнерів включається в біографію іншого; вони разом дорослішають, старіють; вони живуть у чистих “містосунках” [48, с.272].

Мабуть, розуміння того, що саме сім'я забезпечує людині найбільший психологічний комфорт, обумовлює високу значущість родини у системі життєвих цінностей сучасної особистості. Про це свідчать результати численних

соціологічних досліджень як в Україні, так і в інших країнах світу.

Так, згідно з результатами досліджень відомого американського соціолога Р.Інглехарта, здійснених у 43 країнах світу, саме приватне, перш за все сімейне життя, є надзвичайно важливим для наших сучасників. Відповіді респондентів 43 країн на питання про те, яка сфера життя є для них найбільш значущою, були такими: сім'я - 83%, робота - 59%, друзі - 38%, дозвілля - 33%, релігія - 28%, політика - 13% [25, с.209].

За даними європейських досліджень цінностей, що здійснюються, починаючи з 1978 року, сім'я залишається найважливішою цінністю особистості. Так, за результатами європейського дослідження, здійсненого у 1999 році, 84% респондентів, які представляли 32 країни Європи, в тому числі Україну, зазначили, що сім'я для них дуже важлива. Таку ж значущість роботи підкреслили 58% опитаних, друзів - 40%, вільного часу - 32%, релігії - 20%, політики - 7% [25, с.67]. При цьому в усіх країнах, де проводилось дослідження, сім'я посідала перше місце у ціннісній ієрархії респондентів.

Якщо порівнювати результати дослідження, здійсненого в країнах Європи та України, то необхідно зауважити, що для респондентів нашої країни цінність сім'ї зростала з роками. Так, у 1996 86% респондентів зазначили сім'ю як найважливішу цінність, у 1999 році - 82%, а в 2006 вже 91% респондентів. Таку ж значущість роботи відмітили 47%, 60% та 44% відповідно за роками [3, с.137].

У контексті нашого дослідження важливе значення мають результати цього дослідження щодо питань про шлюб та думок респондентів про повну сім'ю, як обов'язкову умову нормального розвитку дитини. Звичайно, що нас, в першу чергу, цікавили думки з цього приводу наших співвітчизників та їх співставлення зі ставленням до цих проблем мешканців інших країн (див. табл.1.1.) (навод. за: [25, с.69]).

Таблиця 1.1.

Ставлення респондентів країн Європи до думок про шлюб та дітей (у %)

Країни	Доля згідних з думкою, що шлюб - це пережиток	Доля згідних з думкою, що для росту та розвитку дитини необхідно мати обох
Франція	31	13
Люксембург	34	16
Бельгія	31	17
Словенія	27	12
Великобританія	27	37
Росія	21	5
Литва	21	19
Швеція	20	40
Німеччина	20	10
Фінляндія	19	41
Україна	17	3
Болгарія	17	3
Білорусія	17	6
Латвія	16	7
Естонія	16	4
Чехія	10	13
Польща	9	3
Ісландія	8	29
Мальта	7	7
Середнє по всіх 32 країнам, включених до дослідження	19	16

Як свідчить порівняльний аналіз результатів європейських досліджень цінностей, здійснених у 1996, 1999 та 2006 рр., рівень схвалення незареєстрованих шлюбів, як і схвалення ситуації, коли жінка виховує дитину без батька, постійно зростає.

Звичайно, у порівнянні з такими країнами, як скажімо, Швеція чи Франція, громадська думка в Україні щодо зазначених проблем налаштована не так категорично, проте вона також викликає занепокоєння, особливо якщо брати до уваги ставлення молодого покоління українців до цих проблем.

У червні 1998 р. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка (УІСД) в рамках наукової програми “Сільська родина України” було проведено соціологічне опитування сільського населення України [30, с. 52]. З-поміж пріоритетних життєвих орієнтирів особистісного ціннісного світу переважають родинні стосунки. У запитанні “Наскільки важливими особисто для Вас є...”, відповідь: “Сім’я, родичі” з інших запропонованих варіантів посіла друге місце (82%). Лише на 0,7% випередила позиція “Власне здоров’я”. Зазначимо, що розподіл відповідей респондентів на запитання “Чого найбільш Ви хотіли б досягти в житті?” виявився надзвичайно позитивним під час всеукраїнського соціологічного опитування, проведеного УІСД та Центром “Соціальний моніторинг” у жовтні 1998 р. “Молодь у сучасному суспільстві” [30]. Найбільше значення для опитаних – 73% – має сімейне щастя. Інші життєві цінності називались значно рідше. Незважаючи на великий відсоток розлучень, збереження родинних стосунків є національною рисою. За традиціями шлюбно-сімейної ментальності 88,6% українців проживає сім’ями.

Масові опитування з питань ієрархії життєвих сфер діяльності однозначно доводять, що для мешканців України родина залишається на першому місці. Для тих, хто брав участь у опитуваннях УІСД та Центру “Соціальний моніторинг”, орієнтація на сімейний спосіб життя — це передовсім характер та зміст спілкування в самій родині, що само по собі є для них цінністю. Переважна більшість респондентів вважає за потрібне створити сім’ю, щоб жити разом з близькою, дорогою людиною та для взаємодопомоги. І як чоловіки, так і жінки у разі виникнення будь-яких проблем орієнтуються у подружньому житті перш за все на допомогу один одного [30, с.53].

Отже, все ж таки для сучасної української молоді сім’я є найголовнішою життєвою цінністю. Це підтверджується і результатами досліджень вітчизняних науковців (див., наприклад, [24, 29, 30, 37, 42]), у тому числі соціологів Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Так, за даними міжнародного дослідження, “Вища освіта як чинник соціоструктурних змін: порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств” (2005-2007 рр.) [12], здійснений серед студентів України, Білорусі та Росії, вітчизняна студентська молодь на найвищій щаблі ціннісної ієрархії ставить такі цінності, як здоров’я та

сім'я. Причому, значущість цих цінностей зростає, про що свідчить порівняльний аналіз результатів зазначеного вище дослідження та матеріалів дослідження “Вища школа як суб’єкт соціокультурної трансформації”, здійсненого протягом 2002-2004 рр.(див. табл. 1.2.) [13].

Таблиця 1.2.

Орієнтації студентів на термінальні цінності (у середніх (S) та рангах (R) за даними досліджень 2002-2004 рр. (n=1972) та (n = 3057)

	2002-2004		2005-2007	
	S	R	S	R
Цікава, творча робота	3,27	12	3,21	12
Матеріальне благополуччя	3,54	6	3,48	6
Гарні, добрі стосунки з оточуючими людьми	3,58	5	3,63	3
Користь, принесена суспільству	2,72	16	2,96	16
Участь у суспільному житті, у вирішенні проблем, що стоять перед суспільством	2,36	18	2,35	17
Освіченість, знання	3,46	8	3,45	8
Особистий спокій, відсутність хвилювань, неприємностей	3,11	14	3,21	13
Сімейне благополуччя	3,70	2	3,77	2
Здоров'я	3,75	1	3,81	1
Повноцінний відпочинок, цікаві розваги	3,40	9-10	3,23	11
Високе службове і суспільне становище	3,14	13	2,96	15
Література і мистецтво	2,70	17	2,22	18
Екологічна безпека	3,01	15	3,99	14
Взаєморозуміння з батьками, старшим поколінням	3,28	11	3,33	9
Особиста свобода, незалежність у судженнях і діях	3,60	3	3,46	7
Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів	3,51	7	3,50	5
Економічна незалежність	3,62	4	3,51	4
Побутовий комфорт	3,40	9-10	3,30	10

Як бачимо, дані, представлені в таблиці 1.2., не суперечать результатам глобальних та європейських досліджень цінностей. Саме приватні цінності, цінності особистого життя людини, її здоров'я, сімейне благополуччя, добрі стосунки з оточуючими людьми, особиста свобода тощо домінують у системі термінальних (за термінологією М.Рокича) цінностей української студентської молоді.

У межах даного підрозділу, ми хотіли б звернутися до якісних даних, які підтверджують високу значущість для наших респондентів сім'ї, родинних стосунків. Для цього ми наведемо фрагменти здійснених нами глибинних (індивідуальних) інтерв'ю.

Суттєво доповнюють інформацію про ставлення студентської молоді до сім'ї як важливої життєвої цінності їх уявлення про те, на яких засадах треба будувати власну родину. Переважали думки про безумовну значущість кохання (особливо серед тих, хто ще не створив власну сім'ю і перебуває у пошуках своєї "половинки").

“Щасливе сімейне життя може забезпечити взаєморозуміння, повага, злагода, кохання, цінування одне одного, бажання мати дітей і любити їх понад усе. Без цих складових неможливо побудувати гармонійні стосунки” (Марія, 21р., м. Тернопіль).

“Я мрію про сім'ю, дітей. В основі цього шлюбу має бути велике кохання, повага один до одного. Хочу мати чоловіка, який би міг завжди мене зрозуміти, захистити” (Таня, 22р., м. Підволочиськ).

Звичайно, у висловлюваннях студентів з цього приводу були зазначені і матеріальні чинники, проте, мабуть з огляду на вік наших респондентів, вони не були домінуючими.

“Довіра, взаєморозуміння - основа будь-якого шлюбу. Проте дуже важливе місце в подружньому житті займає матеріальний аспект, оскільки на ґрунті фінансових проблем виникають постійні конфлікти між чоловіком і дружиною” (Ольга, 22р., м. Кременець).

Таким чином, ми ще раз підтвердили тезу, що в ієрархії матеріальних та духовних цінностей родина, дім, сімейний спосіб життя посідають провідне місце, незважаючи на серйозні зміни у ціннісно-орієнтаційній сфері населення та суспільній свідомості.

2.2. Ставлення молоді до дошлюбних сексуальних стосунків

В останні десятиліття, як ми уже зазначали, чітко проявляються негативні тенденції в шлюбно-сімейних відносинах серед молоді. Погіршення морального, соціального, економічного стану молоді в цілому, особливо сімейної молоді, пов'язано з політичним і економічним устроєм, що різко змінився в країні. Хотілося б відзначити, що за останні десятиліття серед студентів спостерігається позитивне ставлення до дошлюбних зв'язків. У літературі цей факт розцінюється як “свідectво зміни соціальних функцій сім'ї і шлюбу, їх ролі в житті особи, як невід'ємна межа процесу модернізації демографічної поведінки в цілому” [16, с. 79].

Зростання числа розлучень і темпи депопуляції пропорційні зростанню масштабів дошлюбної сексуальної поведінки. А. Антонов відзначає, що “сучасні тенденції дошлюбної і репродуктивної поведінки відображають ослаблення традиційних цінностей сім'ї, оснований на єдності відносин шлюбу, батьківства і спорідненості. Вони є, отже, виразом глобальної кризи сім'ї як соціального інституту” [2, с. 193].

Проте необхідно пам'ятати, що дошлюбні сексуальні стосунки носять і позитивний характер. Оскільки сексуальні відносини є невід'ємною складовою сімейного життя. Гармонія сімейних стосунків багато в чому залежить саме від характеру інтимних взаємин між чоловіком і жінкою. Вони впливають на духовний, психологічний клімат у сім'ї й задоволеність сімейним життям кожного з членів подружжя. Секс в останній час набув більш самодостатнього, ніж раніше, ціннісного значення у духовному житті людини, у стосунках між чоловіком і жінкою. Загальновідомо, що великий відсоток розлучень відбувається на ґрунті сексуальної незадоволеності членів подружжя. Тому наявність дошлюбних сексуальних стосунків у подружжя у певному сенсі можна розглядати як позитивний момент у підготовці до сімейного життя.

За матеріалами досліджень, здійснених Українським інститутом

соціальних досліджень імені Олександра Яременка в рамках українсько-канадського проекту “Молодь за здоров’я” протягом 1999-2003 років [30], в сучасних умовах сексуальна поведінка молоді зазнає суттєвих змін, наслідком яких стає більш розкуте ставлення до статевих стосунків. Про це свідчить поширення дошлюбних сексуальних контактів, зниження віку початку сексуального життя, часта заміна партнерів, зростання позашлюбної народжуваності тощо.

Спостереження сексологів, психологів, соціологів та інших фахівців, що опікуються зазначеною проблемою, свідчать, що молоді люди, які ведуть активне сексуальне життя, лояльніше ставляться до можливості сексу з випадковими партнерами, до- і позашлюбних сексуальних зв’язків. Сексуальна активність молоді, на жаль, досить часто буває ризикованою, що обумовлюється відсутністю сексуальної культури, недостатнім рівнем поширення контрацепції, що особливо небезпечно при перших сексуальних контактах.

Як свідчать результати зазначеного вище дослідження значна частка молодих людей розпочинає статеве життя у досить ранньому віці. Так, серед підлітків віком 10-14 років 12% хлопців та 4% дівчат у ході опитування відповіли, що мали сексуальні стосунки. З віком частка сексуально активних підлітків швидко збільшується: досвід статевих стосунків мав кожен п’ятий юнак та 7,5% дівчат віком 15 років. Серед 18-річних сексуально активними були дві третини опитаних юнаків (65,1 %) та майже 42% дівчат; у 22 роки до сексуального життя, за даними дослідження, залучаються близько 86-88% респондентів.

Проведений нами аналіз не виявив яскраво виражених відмінностей щодо вікових характеристик “сексуального дебюту” серед міської та сільської молоді. Середній вік початку статевих стосунків загалом становить 16,5 року, у тому числі 16,4 року в містах та 16,7 року в селах, Проте існують певні

відмінності в сексуальній поведінці залежно від статі, віку та освіти респондентів.

Щодо гендерних відмінностей, то, чоловіки розпочинають статеве життя дещо раніше, ніж жінки. Середній вік “сексуального дебюту” у хлопців становить 16,1 року, натомість у дівчат - 16,9 року. Із числа опитаних сексуально активних молодих людей розпочали жити статевим життям у віці до 14 років 14,8% юнаків та 7,4% дівчат. До повноліття (тобто до 16 років включно) досвід статевого стосунку мали майже 60% юнаків та 38,6% дівчат; до 18 років - 92,7% та 82,9%, відповідно. Зазначимо, що на тлі дещо пізнішого початку сексуального життя з віком питома вага жінок, які мали статеві стосунки, швидко зростає і наближається до відповідних показників чоловіків. Якщо серед 15-18-річних підлітків рівень сексуальної активності дівчат у середньому вдвічі нижчий, ніж серед юнаків, то у 20-22 роки відповідні показники майже не відрізняються (навод. за: [15, с.113]).

У зв'язку з цим варто відзначити, що сексуальне життя є переважно темою чоловічою. З огляду на це, можна припустити, що хлопці, інтерналізуючи розповсюджені у контексті їх повсякденного спілкування з однолітками установки щодо термінів початку сексуального життя, щоб не принизити себе в очах друзів, іноді вдаються до значних перебільшень щодо своєї сексуальної активності.

У контексті вікових особливостей сексуальної поведінки простежується тенденція до зниження віку початку сексуального життя серед молодших поколінь порівняно з більш старшими, що свідчить про зростання сексуальної активності молоді в цілому. Згідно з результатами дослідження (навод. за: [15, с.113]), питома вага тих, хто вперше мав статеві стосунки у віці до 14 років, становила серед 21-22-річних респондентів 6%, серед 19-20-річних - 6,3%, а серед 17-18-річних - 14,4%.

Омолодження набуття сексуального досвіду, на наш погляд, заслуговує на особливу увагу, адже показники середнього віку вступу до шлюбу та віку народження першої дитини останніми роками в Україні дещо підвищилися. Сьогодні початок сексуального життя, вступ до шлюбу та народження дитини втрачають свою “взаємопов’язаність” і набувають все більшого затягування у часі.

Аналізуючи відповіді респондентів нашого якісного дослідження на питання про оптимальний вік вступу в статеві стосунки, ми звернули увагу на те, що більшість респондентів не вказали точного віку вступу в статеві стосунки. Вони вважають, що для кожної людини він індивідуальний.

“Не існує оптимального віку вступу в статеві стосунки. Кожна людина повинна сама для себе це вирішувати, тобто коли вона зрозуміє, що вона готова до цього кроку” (Олеся, 22р., м. Тернопіль).

“У років 17-18. Коли уже вважаєш, що час настав” (Наталя 21р., м. Тернопіль).

“На сьогодні у нашому суспільстві демократичне ставлення до початку статевих стосунків. Хто коли хоче тоді й починає. На мою думку, це має відбутись тоді, коли людина морально і фізично буде готова” (Катя, 21р., м. Підволчиськ).

“Це має відбутись не раніше 18-19 років. Тому що це дуже важливий крок і прийняття даного рішення має бути свідомим” (Оля, 22р., м. Кременець).

Найвагоміші розбіжності у сексуальній поведінці спостерігаються серед респондентів з різним освітнім статусом. І це не дивно, бо саме рівень освіти та виховання значною мірою визначає рівень культури людини, структуру її потреб та інтересів. У свою чергу, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації особистості впливають на формування певної моделі її сексуальної поведінки. Як свідчать результати досліджень, середній вік “сексуального дебюту” зростає з підвищенням освітнього статусу респондентів [15, с.116]. Якщо серед молоді, яка здобула вищу освіту, він становить 17,4 року, то серед тих, хто здобув повну

середню освіту - 16,6 року. Звертає на себе увагу той факт, що найменш освічені респонденти (без повної загальної освіти) стають сексуально активними у найбільш ранньому віці - 15,3 року. Це підтверджується й тим, що поширення випадків раннього “сексуального дебюту” (до повноліття) серед молодих людей з вищою освітою становить 27,6%, а серед тих, хто здобув тільки неповну середню освіту - 78,1 %. Зазначимо, що відмінності у статевій поведінці чоловіків та жінок посилюються з підвищенням освітнього рівня респондентів. Зокрема, питома вага чоловіків і жінок, які набули сексуального досвіду у віці до 14 років, серед молоді з неповною вищою освітою майже не відрізняється серед осіб з повною середньою освітою тендерні розбіжності становлять 2,4 рази на користь чоловіків, а серед опитаної молоді з вищою освітою вони сягають 3,5 рази (див. табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.

Середній вік початку сексуального життя залежно від рівня освіти респондентів, років (серед тих, кого можна вважати сексуально активною молоддю)

	Освіта респондентів			
	Усі види освіти	Середня неповна	Середня повна	Вища і повна освіта базова
В цілому по масиву	16,5	15,3	16,6	17,4
Чоловіки	16,9	15,6	17,0	17,7
Жінки	16,1	15,2	16,3	17,0

Згідно з даними соціологічного дослідження, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді [26, с. 18-19], переважна більшість опитуваних зазначила, що їхньому шлюбному союзові передувала сексуальна близькість. На запитання анкети “Чи були у Вас з нареченою/им дошлюбні

сексуальні відносини?” ствердно відповіли 76% подружжів.

Щодо тривалості власних дошлюбних сексуальних стосунків подружжя, відповіді респондентів розподілилися таким чином (див.табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Тривалість дошлюбних сексуальних стосунків, %

Тривалість	Чоловік	Жінка	Обоє подружжів
З моменту знайомства	39	35	37
До прийняття рішення вступити в шлюб	44	45	45
Після прийняття рішення вступити в шлюб	14	15	15
Після подання заяви в ЗАГС	2	3	2
Інше	1	2	2

Більше третини подружжів мали сексуальну близькість з першого моменту знайомства. Близько половини опитаних мали сексуальні стосунки з майбутнім подружжям до прийняття рішення вступити в шлюб.

Загальне ставлення молоді до існування та поширення серед молоді дошлюбних сексуальних стосунків є позитивним. Оскільки, у зазначеному вище дослідженні на запитання анкети “Як Ви взагалі ставитеся до дошлюбних сексуальних стосунків?” лише 5% опитаних відповіли, що вважають їх неприпустимими. Мотивація ж позитивного ставлення до таких відносин свідчить не про низький рівень моралі серед молоді, а про їхнє реалістичне та прагматичне ставлення до сімейного життя. Так, 20% опитаних молодих сімей основною причиною того, що виправдовує дошлюбні сексуальні стосунки, назвали їх корисність і необхідність для здоров’я, гарного самопочуття. Більшість опитаних (77%) вважає наявність почуттів.

Як свідчить отримана нами якісна інформація, молодіжна повсякденність продукує достатньо толерантне ставлення до дошлюбних статевих стосунків. Переважна більшість учасників глибинних інтерв'ю вважає такі стосунки нормальними. Пояснюючи своє позитивне ставлення до дошлюбних статевих стосунків, більша частина їх прихильників підкреслювала, що такі стосунки допомагають з'ясувати сексуальну сумісність пари, уникнути ризику несумісності, які спричиняють розлади в зареєстрованих шлюбах і навіть призводять до розлучень. Важливо зазначити, що молоді люди виступали не за нерозбірливість у статевих зв'язках, а за інтимні стосунки з людиною, якій довіряєш і яку кохаєш.

“Для мене прийнятні дошлюбні статеві стосунки лише у випадку планування одружитись, в інших випадках - це неприпустимо” (Володимир, 32р., м. Пдволочийк).

“Дошлюбні статеві стосунки дають змогу оцінити свого партнера для подальшого життя. Якщо люди люблять одне одного і планують одруження, то це нормальне явище. Але це ніяк не стосується підлітків” (Наталя, 21р., м. Тернопіль).

“Я ставлюсь позитивно до дошлюбних статевих стосунків. Оскільки якщо партнер незадовільняє тебе в плані секса, тоді неодмінно виникнуть розлади в шлюбі. Але ці стосунки можливі лише у тому випадку, коли впевнений у тому, що цю людину ти дійсно кохаєш” (Олеся, 22р., м. Тернопіль).

Отже, на сучасному етапі в українському суспільстві спостерігається поширення дошлюбних сексуальних контактів, зниження віку початку сексуального життя, часта заміна партнерів. Поширення цих тенденцій, з одного боку, свідчить про “лібералізацію” сексуальних установок сучасної молоді, а з іншого, - актуалізує проблему профілактики небажаних вагітностей та передачі інфекцій, що передаються статевим шляхом при сексуальних контактах.

2.3. Пробний шлюб як повсякденна практика сучасної молоді

У даний час різноманіття форм сім'ї стає елементом сучасної сімейної системи більшості країн світу, у тому числі і України. Пробний шлюб серед всього різноманіття цих форм є найбільш поширеною і соціально схвалюваною моделлю організації сімейного життя, зважаючи на велику подібність із зареєстрованим шлюбом. Пробний шлюб в більшості випадків включає ряд характеристик, заснованих на законному шлюбі: сумісне проживання і господарювання, об'єднання фінансів, моногамність партнерів і т.д.

У масовій свідомості під терміном “громадянський шлюб” вже давно закріпилося поняття незареєстрованих шлюбних відносин. Останнім часом цей термін увійшов і в офіційну наукову соціологічну літературу. Проте серед дослідників - соціологів дотепер не існує єдиної думки про те, як “правильно” називати незареєстровані в офіційних органах відносини між партнерами, що проживають спільно і мають сумісне домашнє господарство. І в громадській думці, і в різноманітній науковій літературі поняття “громадянський шлюб” ототожнюється з іншими поняттями, такими, як “співжиття”, “фактичний шлюб”, “консенсуальний шлюб”, “пробний шлюб”, “інтимний союз” і т. д.

У соціології поняття “громадянський шлюб” частіше за все прирівнюється до поняття “співжиття”. Так, наприклад, В.Медков визначає незареєстровані відносини як “статевий союз, не оформлений у відповідності з шлюбним законодавством даної країни” [2]. Соціолог А. Міхеєва трактує термін “співпроживання” як офіційно незареєстрований подружній і господарсько - побутовий союз чоловіка і жінки тривалістю не менше 2 років [21, с. 67].

Серед соціологів, які оперують поняттям “громадянський шлюб”, союз чоловіка і жінки вважається таким, якщо пара живе на одній території і веде спільне господарство. Громадянський шлюб — незареєстрований шлюб,

заснований на спільному мешканні подружжя і їх згоді вести спільне господарство і рахувати себе сім'єю без державної реєстрації шлюбу.

У зарубіжній соціологічній літературі, перш за все англomовній і франкомовній, найчастіше зустрічається поняття *cohabitation* (дослівно “співпроживання”), яке має строгий науковий статус і використовується більшістю дослідників для позначення незареєстрованих відносин і, по суті, може бути перекладено українською мовою як “громадянський шлюб”, який в інтерпретації більшості авторів характеризується як “спільне мешкання двох дорослих людей, не пов'язаних шлюбom” [21, с. 67]. У ряді наукових робіт також зустрічається поширене визначення громадянського шлюбу — “спільне мешкання в одному домогосподарстві двох дорослих людей, не пов'язаних шлюбom або спорідненими відносинами, але що мають емоційні і сексуальні відносини” (навод. за: [21, с. 67]).

Всі приведені визначення пробного шлюбу базуються швидше на його формальних ознаках, які відображають лише окремі фрагменти даного феномена і не є, по суті, соціологічної інтерпретацією пробного шлюбу як явища.

Соціологічний підхід до інтерпретації даного явища має на увазі визначення соціальних зв'язків, стійких взаємодій і ціннісно - нормативних регуляцій загальної діяльності партнерів, вступаючих у такі відносини, тобто пробний шлюб — це перш за все система норм, правил і принципів взаємодії між партнерами.

Таким чином, ми визначаємо пробний шлюб як не формалізовану систему принципів, норм, правил, цінностей, регулюючих стійкі взаємодії між чоловіком і дружиною, які не знаходяться в офіційно зареєстрованих подружніх або споріднених відносинах, але що мають емоційні і/або сексуальні відносини, та проживають спільно і ведуть спільне господарство, а також сприймають себе як пару.

Пробний шлюб як особливий тип відносин володіє своєю специфікою, яка відрізняється від специфіки зареєстрованого шлюбу по ряду основних параметрів: легітимністю, ступенем матеріальної і психологічної безпеки, прихильністю, відповідальністю партнерів один перед одним і т.д. Тому ми вважаємо, що відносини в пробному шлюбі можуть бути більшою чи меншою мірою наближені до традиційного, зареєстрованого шлюбу.

Пробний шлюб заснований перш за все на сексуальних і емоційних вабленнях партнерів при їх сумісному мешканні і вимагає менше зобов'язань в правовому, економічному, емоційному і сексуальному аспектах. Іншими словами, пробний шлюб як організація сімейного життя інституціолізована сьогодні в набагато меншому ступені ніж офіційний шлюб. Зважаючи на слабку інституціоналізованість даної форми сімейних відносин і відсутність норм, які б диктували якими повинні бути “правильні відносини” в пробному шлюбі. Пробний шлюб сприймається як вільніший стиль сімейного життя, ніж шлюб офіційний з меншою кількістю ролевих очікувань. Недостатність або відсутність формалізованих загальноприйнятих норм означає те, що в рамках конкретної пари (союзу) партнери можуть одружуватися, маючи різні уявлення, що стосуються постійності даного союзу, вірності, розподілу ролей і т.д.

Ставлення вчених до такого роду співпроживання, особливо серед молоді, неоднакове. Так, на думку Льовіної Л. і Льовіна А., сексуальна революція привела до еротизації шлюбу, але одночасно і знецінила його. Зняття заборон, культ сексу, на думку учених, спричиняють за собою втрату гостроти переживання. Те, що загальнодоступно, не може стати предметом пристрасті; спостерігається знецінення близькості, в неформальних шлюбах подружжя зв'язують тільки взаємні відчуття і усний договір [27, с.332]. Б.Кваша, В.Спіцнадель та ін. вважають, що дошлюбні зв'язки - це “швидше безконтрольність відчуттів, етична неохайність, моральна безпринципність” [16, с. 80]. У той же час І.Кон разом з негативними сторонами фактичного шлюбу

(немає міцності положення і відносин в таких союзах, спостерігається відсутність соціального статусу, несприйняття таких союзів більшістю суспільства, немає також захисту майнових прав подружжя і дітей в таких шлюбах) відзначає і його позитивні моменти: дані відносини в якійсь мірі дозволяють набути початкового досвіду сумісного життя, такі відносини вигідніше за ранні шлюби, які в більшості через 5-7 років розпадаються [7, с.101].

Пробний шлюб на сьогоднішній день розповсюджена практика серед молоді. Молоді люди, перш ніж одружитися, вирішують перевірити, чи вийде у них сім'я. Вони починають жити разом: ведуть загальне господарство, правда не завжди окреме від батьків, живуть інтимним життям. Пара намагається побудувати нормальні відносини, що влаштовують обох. Якщо виникнуть якісь проблеми — звичайно припиняють цей експеримент.

При цьому часто ставиться мета перевірити потенційного чоловіка або дружину на сумісність, “попрактикувати” в сімейному житті, нібито ради успішності подальшого шлюбу. Крім того, скористатися деякими задоволеннями, пов'язаними з шлюбом - партнерством і статевими відносинами, не зв'язуючи себе зобов'язаннями. Подібно тому, як поступають люди, що беруть напрокат річ, припускаючи, що потім зможуть її викупити.

Державним інститутом проблем сім'ї та молоді [26] визначено основні мотиви того, чому чоловік і жінка вирішили не реєструвати свій шлюб. Вони не реєструють свій союз тому, що їх цілком влаштовує існуюче становище, представники цих сімей задоволені своїми взаєминами (“не вважаю це за потрібно”, “нам і так непогано”, “реєстрація закоханим не потрібна”) і не бачать доцільності в офіційній реєстрації шлюбу, яка, на їх думку, аж ніяк не вплине на їх стосунки (“штамп у паспорті нічого не вирішує”). Отже, представники пробних союзів не прагнуть реєструвати шлюб перш за все в ситуації, коли зовнішні примуси або сподівання стосовно реєстрації відсутні, а внутрішня ситуація (взаємини партнером) цілком благополучна.

Інші мотиви небажання укласти шлюб пов'язані з усвідомленням відповідальності за майбутнє сім'ї. Чоловік і жінка не поспішають укласти шлюб, якщо мають місце перешкоди для благополучного сімейного життя — незадовільне матеріальне становище, незавершене навчання, а також коли вони прагнуть поближче пізнати одне одного. Така позиція свідчить про відповідальне ставлення до шлюбу (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Розподіл відповідей респондентів щодо того, чому саме вони не зареєстрували шлюб зі своєю/своїм дружиною/чоловіком

	Жінка або чоловік з неповної сім'ї, N = 39	Подружжя з повних сімей, N = 421
Чоловік/дружина не хотів/ла	24	4
Не вважаю це за потрібне	13	24
Матеріальне становище	8	18
Штамп у паспорті нічого не вирішує	8	11
Батьки не хочуть	8	2
Нам і так добре	5	9
Офіційно не розлучений	5	3
Треба поближче взнати одне одного	3	10
Відклали до отримання освіти	3	5
Реєстрація закоханим не потрібна	3	5
Немає власного житла	3	4
Час покаже, ще встигнемо, нема	3	3
Інше	37	14

Соціологічні дослідження, проведені в кінці ХХ століття [6, 7, 27, 19], показують, що така форма шлюбу, як пробний шлюб, з кожним роком все активніше розповсюджується серед молоді. Так, за даними досліджень, організованих канд. соціол. н. В.Горбачевої при Московському

Гуманітарному Університеті весною 2004 року, 65% опитаних молодих людей до 23 років вважають прийнятною для себе таку форму відносин, 24% не приймають таку модель організації сім'ї. Соціальні уявлення молоді, не підкріплені практикою шлюбного співжиття, абстрактніші. З числа опитаних респондентів, ті, хто на даний період полягали в незареєстрованому шлюбі, 18% висловили думку про неприйнятність для себе такої форми відносин і 12% важко відповісти [7, с.100]. Таким чином, можна припустити, що існують специфічного роду причини, по яких і незареєстрований шлюб терпить "фіаско". Нестабільність шлюбу, підкріплена безправ'ям і безвідповідальністю приводить таку сімейну концепцію до неспроможності. У той же час, існує ряд випадків, коли пробний шлюб поступається місцем офіційному. На Заході це відбувається таким чином: подружжя офіційно реєструються, коли вирішують мати дитину. В Україні ухвалення такого рішення, перш за все, пов'язане з певними особистими установками, соціальними очікуваннями, а також бажанням молодих людей бути завжди разом. Діти не завжди є сполучною ланкою між парою.

Питаннями, пов'язаними з прогнозуванням майбутнього різних сімейних концепцій, учені займаються вже більш століття. Проте немає певної точки зору, яка давала б ясну перспективу розвитку сім'ї і сімейних відносин і з якою погодилися б більшість дослідників. У травні 2004 р. Я.Беляєва провела експрес-інтерв'ю серед молодих людей, що полягали в незареєстрованому шлюбі [6, с.418]. Було поставлено три питання: "Що було, якби всі люди жили в незареєстрованому шлюбі?", "Які б проблеми виникли у суспільства і державі при такій ситуації?", "Хотіли б ви все життя прожити, не оформляючи шлюбні відносини?". Відповіді респондентів виявилися неоднозначними. Критично настроєні молоді люди (58%) вважали, що не було б як такої сім'ї, існувало б беззаконня у відносинах, виник би хаос і плутанина з дітьми і батьками, перестали б існувати продовження фамільних династій, деградація сімейних відносин привела б до аморальності, емоційної

нерозвиненості і безвідповідальності. Інші (29%) стверджували, що нічого кардинального не трапилося, всі відносини трималися б на чесному слові, діяв би шлюбний договір або іншого роду угоди, любов була б міцною, не виникали б проблеми з розлученням. Всі респонденти відзначили, що, безумовно, труднощі виникнуть і у суспільстві, і у державі. Суспільство втратить таке поняття, як сім'я, можливий демографічний спад, зросте число перелюбств, абортів, збільшиться число людей, інфікованих СПІДом, феномен проституції, можливо, буде нормою, суспільство стане ще більш безвідповідальним і некерованим. Державі буде завданий економічного збитку, у зв'язку з припиненням таких церемоній, як весілля. Нести колосальні економічні втрати будуть шлюбні агентства, ЗАГСи, ресторани і кафе, непотрібними стануть весільні салони і т.д. Зникнуть традиції сватання, узгодження вибору шлюбного партнера з батьками, церемонія весілля і вінчання. Безправними стануть діти і жінки. Державі з часом доведеться упорядкувати інститут незареєстрованих шлюбів. Всього 19% опитаних склали частку молоді готових жити в незареєстрованому шлюбі все життя. 45% дали відповідь - важко відповісти. І 36% респондентів відмовилися від незареєстрованих відносин, як остаточного вибору сімейної концепції.

Майже всі учасники нашого якісного дослідження ставляться позитивно до пробного шлюбу. Коментуючи свій вибір, учасники інтерв'ю говорили про те, що, вступаючи в офіційний шлюб, партнери тим самим беруть на себе відповідальність за сумісне майбутнє, за рішення бути разом. У випадку пробного шлюбу ця відповідальність значно нижча. Також більшість респондентів в якості головної причини нереєстрації шлюбу вказали - можливість пізнати свого партнера.

“Громадянський шлюб дає змогу взнати одне одного краще і зрозуміти чи варто одружуватись. Такий шлюб легше “розірвати” і лишитись друзями” (Наталя, 21р., м. Тернопіль). “Я ставлюсь до пробного шлюбу позитивно, адже, шлюб - це важливий крок у нашому житті. Коли люди зустрічаються важко розпізнати партнера, тому що під час коротких зустрічей неможливо зрозуміти чи проживеш ти з цією людиною все життя» (Олеся, 22р., м. Тернопіль).

“Пробний шлюб - це можливість пізнати партнера. Але логічним продовженням даного шлюбу має бути зареєстрування стосунків” (Таня, 22р., м. Підволочиськ).

“Пробний шлюб - це можливість жити разом з коханою людиною, але при цьому мати менше обов'язків. А також при виникненні непорозумінь можливість без проблем розстатись” (В'ячеслав, 21р., м. Тернопіль).

“У західних, демократичних країнах уже давно практикують пробні шлюби. На мою думку, ці шлюби позитивно впливають на стосунки, даючи можливість пізнати свого партнера. І якщо людина тебе влаштовує, то зареєструвати цей шлюб ніколи не пізно” (Катя, 21р., м. Підволочиськ).

Таким чином, процес збільшення можливостей вибору серед різних сімейних концепцій, поширення міри свободи ще не означає готовності і здатності конкретної молодої людини їх використовувати. Безумовно, не існує сумніву в необхідності офіційного шлюбу. Але з іншого боку, саме незареєстрований шлюб визначає практичний досвід шлюбних відносин, дає свободу союзу самотійних осіб, створений для вирішення творчих завдань, якими можуть стати і виховання дітей, і робота, і духовний розвиток.

Розділ 3

Чинники репродуктивної поведінки та шлюбних настановлень за нових соціокультурних умов

3.1. Репродуктивне здоров'я як умова репродуктивної поведінки

Здоров'я людини є основною індивідуальною та соціальною цінністю. Ставлення людей до свого здоров'я - це соціокультурний феномен, що має суттєві просторово-часові відмінності. На жаль, вітчизняна історія з її нехтуванням до життя окремого індивіда сформувала стереотипи нехтування особистістю власним здоров'ям. На відміну від цього, західна модель домінування індивідуальності стимулювала розвиток цінностей здоров'я та відповідного ставлення до нього людини. Незважаючи на ті зміни, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві (ми перш за все маємо на увазі процеси індивідуалізації суспільної свідомості, "приватизації" ціннісного світу особистості тощо), ставлення наших співвітчизників до свого здоров'я практично не змінилось. І хоча, за даними численних соціологічних досліджень, у тому числі здійснених в останні роки фахівцями Харківського національного університету ім. В.Каразіна та УІСД ім. Олександра Яременка, здоров'я займає першу (найвищу) позицію в ієрархії термінальних цінностей людей різних вікових груп, їх реальна поведінка не сприяє підтримці та поліпшенню власного здоров'я. У зв'язку із цим соціологи роблять висновок про те, що для пересічного українця, в тому числі молодого, здоров'я є лише декларованою цінністю.

Особливу стурбованість у цьому контексті викликає стан здоров'я і ставлення до нього молоді, адже від цього залежить майбутнє нашого суспільства, відтворення нових поколінь українців.

З огляду на тему нашої дипломної роботи, нас, звичайно, перш за все цікавить стан репродуктивного здоров'я молоді як найважливішої умови

реалізації нею репродуктивної поведінки.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних вад. Істотною умовою здоров'я визначається здатність людини до гармонійного життя в постійно мінливому оточенні [34, с. 103].

Щодо поняття “репродуктивне здоров'я”, то перш за все зазначимо, що у науковому обігу воно почало активно використовуватися з 80-х рр. ХХ-го сторіччя. Під репродуктивним здоров'ям розумілась можливість людей мати безпечне статеве життя, яке б їх задовольнило, та здатність відтворювати себе.

Виходячи з наведеного вище визначення здоров'я, ВООЗ запропонувала наступну дефініцію поняття, що нами аналізується: “Репродуктивне здоров'я - це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та вад у всіх питаннях, що стосуються репродуктивної системи, її функцій, процесів, які включають відтворення та гармонію в психосоціальних стосунках у сім'ї” [34,с.103].

Репродуктивне здоров'я є предметом дослідження багатьох наукових галузей знання про людину та суспільство: медицини, демографії, економіки, антропології, педагогіки, психології, соціології та ін. Звернувшись до соціологічного аналізу репродуктивного здоров'я як чинника репродуктивної поведінки молоді, ми намагалися з'ясувати ступінь розробленості цієї проблематики в нашій науці. Виявилось, що соціологічні дослідження репродуктивного здоров'я частіше за все носять емпіричний характер, проте стверджувати, що такі дослідження достатньо поширені, не має підстави. Здійснений нами пошук наукових публікацій, які б торкалися проблем соціологічного аналізу репродуктивного здоров'я, свідчить, по-перше, що дослідження, на основі яких підготовлені ці публікації, поодинокі, по-друге, що майже всі вони висвітлюють ті чи ті проблеми репродуктивного здоров'я лише однієї вікової групи - підлітків. При цьому переважна більшість знайдених нами джерел - це інтернет-інформація [18, 20, 32, 33, 40]. Проте поза увагою науковців залишаються питання впливу різноманітних (об'єктивних, суб'єктивних, макро-

та мікросоціальних) факторів на стан репродуктивного здоров'я особистості, мотивації її репродуктивної поведінки в цілому, концептуалізації цієї важливої сфери досліджень в галузі соціальних наук.

Отже, існує нагальна проблема теоретичного аналізу репродуктивного здоров'я, який може бути здійснений в межах таких галузей соціологічного знання, як соціологія сім'ї, соціологія медицини, соціологія молоді, соціологія здоров'я, соціологія тіла, гендерна соціологія тощо. Міжгалузевий підхід до дослідження репродуктивного здоров'я забезпечить, на наш погляд, комплексний аналіз цього феномену, що дозволить сформулювати певні пропозиції щодо поліпшення державної політики у цій сфері. У своєму власному дослідженні репродуктивного здоров'я молоді ми спираємось на наукові доробки у таких галузях соціології, як соціологія молоді, соціологія здоров'я, соціологія тіла, а також на матеріали демографічних досліджень.

Аналіз цього доробку свідчить про те, що у науковій літературі зазвичай виокремлюють наступні елементи репродуктивного здоров'я.

Основними елементами репродуктивного здоров'я вважаються наступні: відсутність захворювань репродуктивних органів у дитячому, підлітковому та дорослому віці; нормальний статевий розвиток; безпечне статеве життя; здатність до нормального зачаття, виношування, народження здорової дитини та годування її грудьми; відсутність новоутворень репродуктивної системи; збереження можливості відтворення протягом усього репродуктивного віку.

Серед найважливіших показників репродуктивного здоров'я називають такі, як: народжуваність; частота безпліддя (чоловічого/жіночого); співвідношення числа народжень дітей та абортів; число мимовільних викиднів та абортів за медичними показниками (у відсотках на 100 вагітних жінок, які мають бажану вагітність); гінекологічна захворюваність; новоутворення репродуктивної системи; якість потомства; ускладнення вагітності та пологів (у відсотках на 10 000 народжених); смертність: материнська, перинатальна; фетоінфальтивні втрати; втрати всього потомства [30, с.17-19]. Звичайно, всі ці

показники перш за все враховуються в дослідженнях, які здійснюються в межах відповідних галузей медичної науки, демографії тощо.

Предметом нашого дослідження є стан репродуктивного здоров'я сучасної української молоді та фактори, що обумовлюють цей стан. Причому останнім приділяється основна увага в нашому дослідженні. І все ж таки перш за все коротко охарактеризуємо стан репродуктивного здоров'я української молоді. Зазначимо, що рівень захворюваності молодих жінок в Україні є досить високим. Так, уже в ранньому віці серед дівчаток-підлітків значно поширені хвороби сечостатевої системи та анемії, число випадків яких, за даними Міністерства охорони здоров'я України, протягом 1992-2003 рр. виросло відповідно з 272, 6 та 11,9 до 878,3 та 69 з розрахунку на 10 тис. осіб віком 15-17 років. За останні п'ять років загальна захворюваність дівчат виросла майже на 16%. При цьому у дівчат 15-17 років показники захворюваності на 10-15% вищі, ніж у хлопців. Захворювання сечостатевої системи у дівчат займають друге місце, поступаючись лише захворюванням органів дихання. Залишається високим рівень гінекологічної захворюваності. Кількість запальних захворювань жіночих статевих органів у дівчаток 15-17 років у 2007 р. склала вже 38 випадків на 1000 осіб [30].

Стрімке зростання поширеності венеричних хвороб в Україні протягом минулого десятиліття найбільшою мірою торкнулося наймолодших груп населення. Поширення сифілісу в Україні серед підлітків зросло у 30 разів серед дівчат та у 20 разів серед юнаків. Згідно офіційної статистики ВОО по рівню розповсюдження сифіліса та гонореї Україна не "пасе задніх", а займає перші позиції в світі. З 2000 року в нашій країні зафіксований 163 081 випадок сифілісу (четверте місце серед світових країн) та 113 135 випадків захворювання гонореєю (п'яте місце) [33, с.4]. Що стосується ВІЛ-інфікованої молоді, то в Україні у 2008 р. зареєстровано 123 тис. ВІЛ-інфікованих громадян. Ця тяжка хвороба вражає головним чином молодь - майбутніх батьків і

матерів. За 12 місяців 2007 року в Україні було зареєстровано 3 633 тисяч ВІЛ-інфікованих вагітних жінок. Зазначимо, що передача інфекції від матері новонародженій дитині (вертикальна трансмісія ВІЛ) - один із встановлених шляхів поширення збудника, який в Україні, на відміну від розвинутих країн світу, превалює серед інших шляхів інфікування дітей. Але слід відзначити, що вертикальна трансмісія ВІЛ найбільш доступна для застосування ефективних профілактичних заходів [26, с.44].

Одним з основним показників стану репродуктивного здоров'я населення є материнська смертність. На фоні підвищення загальної смертності жінок материнська смертність залишається високою (табл. 1.6.).

Таблиця 1.6.

**Рівень материнської смертності, 1990-1998 рр.
(на 100 000 народжених живими)**

Рік	Показник
1990	32,4
1991	29,8
1992	31,3
1993	32,8
1994	31,25
1995	32,26
1996	30,4
1997	30,1
1998	30,0

В Україні цей показник залишається досить високим порівняно з іншими країнами Європи, хоча в останні роки простежується тенденція до його зниження. З 1990-го до 1998 р. показник материнської смертності зменшився на 9%.

Структура причин материнської смертності протягом 90-х років майже не змінюється. На першому місці хвороби, не пов'язані з вагітністю — кровотечі,

гестози та септичні ускладнення [30, с.18].

Інший показник репродуктивного здоров'я населення — дитяча та перинатальна смертність (табл.1.7.).

Таблиця 1.7.

Дитяча та перинатальна смертність

Показник	Рік						
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Смертність дітей першого року життя (на 1000 народжених живими)	3,98	4,9	4,5	4,7	4,3	4,0	2,7

Слід зазначити, що система охорони здоров'я матері та дитини має багато суттєвих недоліків, але питома вага суто медичних аспектів впливу на рівень дитячої смертності становить приблизно 20-25%, тому без радикального покращання соціально-економічних умов життя розраховувати на значне зниження репродуктивних втрат не можна.

У більшості випадків смертність дітей до 1 року спричинюється станом, що виникає в перинатальний періоді (33%), вродженими вадами розвитку (29%). Така структура дитячої смертності з невеликими відхиленнями зберігається вже понад 10 років. Спостерігається зниження мертвонароджуваності, ранньої неонатальної смертності.

Аналіз структури перинатальної смертності показує, що 31% дітей померли в антенатальному періоді (до народження), 24% — інтранатальному (під час пологів), 45% — в постнеонатальному (протягом першого тижня життя). Таким чином, 69% жінок звернулись за рододопомогою з живим плодом і кінцевий результат пологів залежав в основному від якості допомоги при

пологах та медичної допомоги новонародженим у перші дні життя. З померлих у перинатальному періоді 46% були недоношені. Більше 20% жінок, які втратили дітей у перинатальному періоді, перебували в несприятливих умовах: 15% — працювали у шкідливих і важких умовах, 9% — із шкідливими звичками. Серед причин такої смертності на першому місці внутрішньоутробна гіпоксія та асфіксія плоду, на другому — вроджені вади розвитку, на третьому — пологовий травматизм [30, с. 18-19].

Звичайно, стан репродуктивного здоров'я та репродуктивної поведінки населення тієї чи іншої країни залежить від такої фізіологічної умови дітонародження, як плідність. І хоча проблема безпліддя в Україні, як і в інших країнах СНД, поки ще не є загрозливою, ми маємо говорити про її актуальність не тільки на індивідуальному, але й на суспільному рівні [32].

Сьогодні в Україні проблема безпліддя стоїть достатньо гостро. На жаль, за даними офіційної статистики 10% жінок у віці 18-44 - безплідні, 25% жінок репродуктивного віку мають певні проблеми із заплідненням. Частота чоловічого фактору в загальній групі подружніх пар з безпліддям складає близько 50% [32, с.6]. Серед причин безплідності в 15-25% є запальні захворювання статевих органів та гормональні порушення. Умови для розвитку безплідності створюють й зміни ендокринної системи українських жінок, які проживають на забрудненій території або евакуйовані з причин поєднаної дії малих доз радіації і стресу [32, с.6].

А тепер звернемось до аналізу чинників, що спричинили та продовжують спричиняти таку далеко не оптимістичну картину репродуктивного здоров'я населення, зокрема молодого покоління.

Перш за все зазначимо, що ми виокремили та проаналізували наступні групи факторів, що впливають на репродуктивне здоров'я підлітків та молоді: за критерієм відношення до об'єктивної чи суб'єктивної реальності - об'єктивні та суб'єктивні фактори; за критерієм прояву на різних рівнях суспільних відношень - макросоціальні та мікросоціальні фактори; за

критерієм розповсюдженості - глобальні та регіональні фактори.

До об'єктивних факторів належать: стан навколишнього соціального та природного середовища та їх трансформації, в тому числі, у зв'язку з Чорнобилем; до суб'єктивних - ставлення до здоров'я, в тому числі репродуктивного, місце здоров'я в системі ціннісних орієнтацій особистості, рівень індивідуальної сексуальної культури; до макросоціальних факторів - соціокультурне оточення людини, суспільно-політична та економічна ситуація в країні, державні програми поліпшення репродуктивного здоров'я населення, сексуальна культура суспільства в цілому тощо; до мікросоціальних - безпосереднє повсякденне оточення людини: родина, референтні групи, групи однолітків, їх норми та цінності у сфері сексуальної поведінки та репродуктивного здоров'я; до глобальних факторів - розвиток інформаційних технологій (перш за все за допомогою Internet), завдяки яким підвищується поінформованість молоді щодо сексуальної та репродуктивної поведінки, засобів контрацепції тощо; до регіональних - рівень профілактики стану репродуктивного здоров'я молоді, регіональні програми щодо охорони репродуктивного здоров'я молоді тощо. Майже всі перелічені фактори можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на репродуктивне здоров'я молоді.

Щодо об'єктивних та макросоціальних чинників репродуктивного здоров'я української молоді та населення в цілому, то вони перш за все пов'язані, як підкреслювалось вище, із загальносоціальною ситуацією та станом природного середовища, різке погіршення якого обумовлено, в тому числі, Чорнобильською катастрофою. З приводу останньої написано так багато, зокрема у контексті впливу Чорнобиля на репродуктивне здоров'я населення України та інших країн, що постраждали від цієї катастрофи [22-23], що ми не вважаємо за необхідне докладно зупинятися на цьому. Наведемо лише один прогноз, який належить відомому білоруському соціологу Є. Бабосову. Ще у середині 1990 рр. він писав, що "страхи з приводу здоров'я "дітей Чорнобиля" можуть сформувати через 10-15 років своєрідну "секту знехтуваних" у сфері шлюбу. До неї увійдуть не тільки ті, хто у дитячому віці отримав значні дози опромінювання, але й ті,

хто протягом тривалого часу проживав на зараженій території” [15, с.109]. Будемо сподіватися, що цього все ж не станеться.

Продовжуючи аналіз чинників репродуктивного здоров'я, зауважимо, що серед чинників соціального середовища за сучасних умов особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділяти охороні репродуктивного здоров'я, розробці відповідних програм як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Зазначимо, що охорона репродуктивного здоров'я - це система заходів, які забезпечують формування відповідальної та безпечної сексуальної поведінки, допомогу у плануванні сім'ї, профілактику абортів та лікування захворювань репродуктивних органів, захист від захворювань, які передаються статевим шляхом, запобігання материнської та дитячої смертності тощо.

У зв'язку з цим охорона репродуктивного здоров'я підлітків та молоді повинна стати одним із пріоритетних напрямків вітчизняної системи охорони здоров'я, важливою ланкою діяльності медико-соціальних служб. Це обумовлено тим, що підлітковий період та наступні після нього репродуктивні роки є важливими періодами життя, протягом яких молодим людям необхідно задовольняти свої потреби у плані сексуальності та репродуктивного здоров'я, а суспільству - заохочувати їх здоровий спосіб життя, відповідальну статеву поведінку, допомагати у попередженні можливих проблем, зокрема незапланованої вагітності, забезпечувати своєчасну підтримку та лікування.

Як свідчать результати численних соціологічних досліджень [15, 35], сучасна ситуація в Україні характеризується відсутністю у населення, в тому числі у підлітків та молоді, достатньої інформації про те, що таке планування сім'ї, інфекції, що передаються статевим шляхом, сучасна контрацепція, безпечний секс і т. п. Це пов'язано з недостатнім рівнем кваліфікації спеціалістів, які працюють з молодими людьми, а також з відсутністю системи

сексуальної освіти та виховання особистості.

Абсолютне ігнорування питань сексуальної соціалізації особистості за радянських часів призвело до фактично повної відсутності сексуальної культури на рівні суспільства в цілому, соціальних груп, у тому числі вікових, та окремої особистості. Дефіцит сексуальної освіченості батьків, їх невміння та, на жаль, небажання розмовляти зі своїми дітьми про сексуальне життя людини, його особливості та проблеми, створює певні (іноді досить значні) труднощі у підлітків щодо їх сексуальності. Не відчуваючи зустрічного руху з боку батьків, підлітки, як правило, не звергаються до них зі своїми проблемами.

Окрім того, дуже часто підлітки не хочуть звертатися зі своїми проблемами у відповідні структури (жіночі консультації, шкірно-венерологічні диспансери тощо), тому що там вони не завжди можуть отримати анонімну та безкоштовну допомогу. Ранній початок статевого життя, погана обізнаність у методах контрацепції та недостатнє їх використання підвищують ризик небажаної вагітності та призводять до збільшення кількості штучних абортів або пологів серед дівчат-підлітків в умовах їх біологічної, соціальної та психологічної незрілості.

Далі ми спробуємо проаналізувати головні суб'єктивні чинники репродуктивного здоров'я молоді. Звернемось до аналізу такого суб'єктивного чинника репродуктивного здоров'я, як сексуальна культура, в тому числі сексуальна активність особистості.

Важливою характеристикою сексуальної поведінки молоді є рівень використання засобів контрацепції. Проведенні дослідження свідчать, що більшість сексуально активних молодих людей користується різними запобіжними засобами, однак структура засобів контрацепції залишається все ще досить неефективною. Хоча значна частина молоді віддає перевагу сучасним методам (83%), водночас насторожує той факт, що 37,3% респондентів

використовують такі традиційні засоби, як переривання статевого акту та біологічний (природний) метод.

Віковий склад тих, хто використовує сучасні методи контрацепції, свідчить, що найбільш поінформованими щодо ефективних методів планування сім'ї і відповідальними за безпечну сексуальну поведінку є чоловіки та жінки віком 21-22 роки, одружені та заміжні, з вищою освітою, які проживають у міських поселеннях.

Особливо велике занепокоєння викликає сексуально активна молодь віком 15-16 років, серед якої 11,7% уникає будь-якого виду контрацепції і ще майже 30% використовують традиційні малоефективні методи. Саме вони становлять найбільшу групу ризику щодо інфікування інфекції, що передаються статевим шляхом, небажаної вагітності, ранніх абортів.

Свідченням низького рівня контрацептивної культури в Україні є велика кількість абортів. Згідно з результатами обстеження "Репродуктивне здоров'я населення України-1999"[32], близько 45% вагітностей жінок завершилися живонародженнями, 7% - викиднями та мертвонародженнями і майже 50% - штучними абортами, (див. рис. 1.2.).

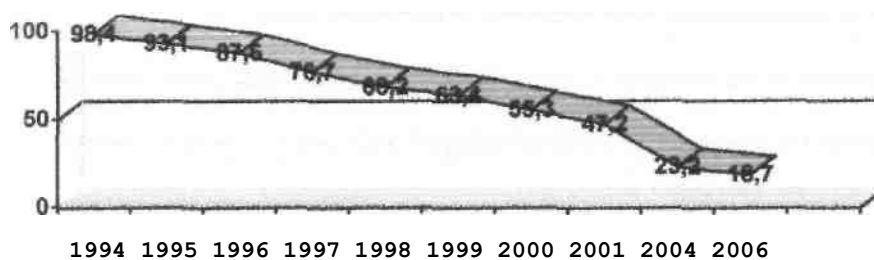

Рис. 1.1. Частота абортів серед жінок у репродуктивному віці в 1993-2006 рр.

Щодо динаміки абортів в Україні впродовж останнього десятиліття, то вона відзначалась спадом їх абсолютних та відносних показників, у тому числі серед підлітків. Зокрема, частота абортів протягом 1990-2006 рр. знизилася з 82,5 до 18,7 з розрахунку на 1000 жінок дітородного віку.

Водночас варто відзначити, що попри позитивну динаміку абортів їхній

рівень в Україні, як і в деяких інших країнах пострадянського простору (див. [32, 33]), залишається все ще досить високим порівняно з розвинутими країнами. Цьому, на жаль, сприяє психологічна налаштованість і готовність жінок до проведення абортів.

Викликають занепокоєння все ще досить високі показники абортів серед дівчаток-підлітків. Частота абортів з розрахунку на 1000 дівчат віком 10-14 та 15-17 років помітно знизилась, проте питома вага абортів у віці до 14 років серед загального числа абортів залишається стабільною. Згідно з результатами різних досліджень, майже 90% вагітностей серед неповнолітніх нині завершуються абортами. Ризик різноманітних ускладнень для життя і здоров'я молодої жінки внаслідок проведеного у ранньому віці абортів посилюється тим, що вони проводяться зазвичай на пізніх строках вагітності. Підлітки дуже часто погоджуються на аборти в антисанітарних умовах за межами стаціонару, нерідко самі намагаються зірвати вагітність, що зумовлює високий ризик післяабортних ускладнень.

Таким чином, спостерігається незначне поліпшення репродуктивного здоров'я молоді та молодих сімей. Але актуальними залишаються питання підготовки молоді до сексуального і шлюбно-сімейного життя, поширення сексуальної та демографічної культури, зменшення поширеності безпліддя та захворюваності інфекціями, які передаються статевим шляхом, забезпечення умов безпечного материнства.

3.2. Репродуктивні орієнтації та планування молоді сім'ї за нових соціокультурних умов

В Україні, де високий рівень безробіття, поширюється бідність, загострюються екологічні проблеми, зберігаються соціальна напруга та політична нестабільність, склалася надзвичайно несприятлива ситуація щодо рівня народжуваності та здоров'я жінок.

В останнє десятиріччя спостерігається систематичне падіння абсолютних і відносних показників народжуваності та плідності, особливо значне в міських поселеннях. Рівень дитородної активності в Україні фахівці оцінюють як дуже низький: народжуваність компенсує смертність лише наполовину. Більшість молодих сімей обмежується народженням однієї дитини або залишається бездітними. Негативні тенденції її динаміці народжуваності швидко посилюються, призводячи до поглиблення депопуляції [44, с.286-289]. В сучасних умовах у молодих сім'ях задоволення потреби в дітях, у материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб. У першу чергу це мотиви виживання та пристосування до існуючих соціально-економічних умов, необхідність отримання освіти та подальшого працевлаштування для забезпечення матеріального добробуту, бажання повнішої самореалізації в житті. У свідомості сучасної молоді відбувається радикальна переоцінка цінностей, формується чітке уявлення про важливість “проринкових” якостей для досягнення успіху в житті, змінюються ціннісні орієнтації у бік матеріального комфорту, успішної кар'єри, цікавого дозвілля. Протягом 1990-х рр. динаміка показника сумарної народжуваності відзначилась сталою тенденцією до зниження свого рівня. За період з 1991-го по 2000 р. він зменшився від 1,8 до 1,09 відповідно, в тому числі від 1,6 до 0,9 у містах та від 2,3 до 1,5 у селах. Останнім часом намітилися деякі нові тенденції. У 2001 - 2002 рр. вперше за останнє десятиліття рівень сумарної народжуваності дещо підвищився, хоч і незначною мірою: від 1,08 до 1,12, причому як у містах (від 0,95 до 0,99) так і в селах (від 1,43 до 1,45). У 2002 р. також уперше спостерігався абсолютний приріст народжених, який становив 11,6 тис. у містах та 2,6 тис. в селах [41, с. 39-44]. Більшість жінок народжує дітей в Україні у віці до 30 років, перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, тобто головний внесок до поповнення чисельності населення новими поколіннями належить молодим сім'ям. Так, з усього загалу народжених у

2002 р. 82% дітей були народжені жінками віком до 30 років, 82% з яких, у свою чергу, перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі. Найбільший внесок у сумарну народжуваність та найвища інтенсивність дітонароджень спостерігається серед жінок віком 20-24 роки. Зокрема, питома вага дітей, народжених жінками цього віку, становила в Україні у 2002р. 40,6 %. Жінки віком 20-24 роки народжували утричі частіше, ніж жінки віком до 20 років та 30-34 роки, і в півтора рази частіше, ніж 25-29-річні жінки. Водночас питома вага народжених серед наймолодших жінок порівняно з розвинутими країнами є досить високою, хоча останніми роками вона неухильно знижується: частка дітей, народжених жінками віком до 20 років, у загальному числі народжених в Україні знизилася протягом 1991-2002 рр. із 17,3 до 14,3%. За даними Держкомстату України [26, с.27-35], цей показник відзначається суттєвою регіональною варіацією: у 2002 р. він коливався від мінімального рівня у містах Києві та Севастополі (7 - 9%) та Рівненській області (11,1 %) до максимальних значень у Херсонській, Миколаївській, Кіровоградській та Закарпатській областях (17-18%).

Починаючи з 2001 р. в Україні спостерігається деяке підвищення інтенсивності дітонароджень у жінок віком 25-35 років; припинилось зниження рівня народжуваності серед жінок віком 20-24 роки; відбувається стабілізація показників народжуваності у наймолодших матерів (віком до 20 років). Це дозволяє аргументувати висновок про поступове формування нової моделі повікової народжуваності, головними рисами якої є припинення її “омолодження”, збільшення внеску старших вікових груп матерів до сумарного рівня народжуваності та його зменшення з боку молодших, що сприяє деякому “постарінню” народжуваності та сповільненню темпів формування сім’ї. Якщо протягом першої половини 1990-х рр. внесок жінок віком до 20 років до сумарної народжуваності підвищився від 17 до 19,7%, то протягом 1995-2002 рр. він знизився до 13%. Натомість питома вага

коефіцієнтів народжуваності серед 25-29-річних жінок у сумарному показнику народжуваності підвищилася від 23,3% у 1991 р, до 27,8% у 2002 р. для 25-29-річних жінок це збільшення становило від 10,7 до 13,4% відповідно (за даними Держкомстату). Варто зазначити, що зниження народжуваності в Україні у 1990-і рр. відбувалося значною мірою за рахунок відкладання народження дітей, причому дітей не лише високих черговостей, але й навіть первістків, про що свідчив випереджувачий спад дітонароджень у жінок віком до 25 років. Водночас певне підвищення показників народжуваності серед жінок віком 25-34 роки протягом 2001-2002 рр. дає підстави висловити припущення про початок реалізації жінками цього віку відкладених раніше народжень, народжень саме перших дітей. Загалом, у складі новонароджених в Україні питома вага первістків виросла від 54,3% у 1991 р. до 59,5% у 2002 р.; натомість частка дітей другої черги народження скоротилася за цей час від 33,1 до 30,3%, третіх дітей — від 8 до 6,5%, четвертих від 2,4 до 1,9%, п'ятих і більше — від 2,2 до 1,8% відповідно [26, с.29].

Варто зазначити, що традиційна триєдина “зчепленість” сексуальної, шлюбної та дітородної поведінки населення України в сучасний період зазнала певних змін. По-перше, вступ до шлюбу вже не завжди супроводжується швидким народженням першої дитини. Йдеться, як уже зазначалося, про відкладання народження дітей, у тому числі первістків, та деяке підвищення віку матері при його народженні.

По-друге, народження дитини поза шлюбом не завжди зумовлює поспішне взяття шлюбу, коли внаслідок незапланованої вагітності укладаються так звані “вимушені шлюби”, які здебільшого бувають нетривалими і, з одного боку, спричиняють омолодженню народжуваності, а з іншого — підвищенню рівня розлучень серед сімей, тобто, своєрідна “захисна” функція шлюбу при ньому дещо ослабла.

Посилення питомої ваги позашлюбних народжень на тлі зниження

загального рівня народжуваності є характерною рисою її динаміки протягом останніх років в Україні. Так, протягом 1991-2002 рр. частка дітей, народжених у батьків, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, підвищилася з 11,9 до 19% (за даними Держкомстату України). Якщо на початку 90-х рр. рівень позашлюбної народжуваності був вищим в селах, то в сучасний період позашлюбні народження стали дещо більш поширеним явищем у містах, де їхня питома вага у 2002 р. становила 19,3% (у сільській місцевості — 18,4%). Варто відзначити, що позашлюбні народження не завжди означають народження у самотніх жінок. Певна частина дітей народжується в шлюбі, але незареєстрованому. Водночас наявні статистичні дані не дають змоги отримати відомості про те, яка саме частка дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі, визнається їхніми батьками.

Той факт, що середня черговість народження в Україні становила 1,58, понад половина усіх новонароджених дітей в Україні була первістками, дозволяє стверджувати, що серед населення України переважає установка на одностітність. Водночас проведене Державним інститутом проблем сім'ї та молоді опитування [26, с. 35] молодих сімей стосовно бажаної кількості дітей свідчить, що дві третини сімей-респондентів за наявності усіх необхідних умов хотіли б мати дводітну сім'ю, причому серед неповних сімей відсоток таких відповідей є навіть вищим, ніж серед повних. 14-16% сімей (повних та неповних) хотіли б мати одну дитину. Притримується думки, що у сім'ї повинно бути троє та більше дітей, кожне п'яте подружжя (22%) і 14% неповних сімей.

Думка сімей про бажану кількість дітей коливається залежно від наявного числа дітей. Питома вага тих, хто бажає мати двоє дітей, є домінуючою незалежно від числа вже народжених дітей. Водночас установка на одностітність переважає серед подружніх пар, які ще не мають дітей, вона поступово послаблюється по мірі переходу до одно- та дводітної сімей зростає серед сімей, які мали на момент опитування троє та більше дітей.

Впадає у вічі, що, по-перше, більшість дводітних сімей хочуть мати наявності усіх необхідних умов саме двох дітей, тобто вони реалізували свої дітородні установки, хоча третина з них вважає найбажанішим народженням більше (трьох і більше) кількості дітей. Натомість серед одnodітних лише 12% притримується думки про те, що в сім'ї має бути одна дитина, а дві третини з них хотіли б мати двох дітей, ще 20% - троє та більше дітей, тобто більшість опитаних одnodітних сімей поки що не реалізували свої плани щодо народження дітей.

По-друге, частка тих, хто вважає за сприятливих умов найбажанішим для себе народження трьох та більше дітей у сім'ї, є найвищою саме серед багатодітних родин (44%), що свідчить про існування певної кількості сімей зі стійкою установкою на багатодітність, яка реалізується ними і, вочевидь, мало залежить від зовнішніх чинників. Водночас той факт, що із числа опитаних молодих сімей, які мали троє та більше дітей, 56% все ж таки вважають за доцільне мати меншу кількість дітей (11 % - одну дитину та 45% - двоє дітей), наводить на думку, що народження дітей в Україні є передусім економічно не вигідним, а багатодітні родини в даний період залишаються однією з найбільш мало захищених верств населення.

Це підтверджують названі респондентами основні проблеми, з якими вони зіткнулися після народження дитини. Зокрема, лише чверть повних та 17% неповних сімей відповіли, що у зв'язку з народженням дитини у них майже нічого не змінилося і не виникло суттєвих проблем. Натомість більше половини сімей вказали на виникнення матеріальних труднощів, причому більш гострі вони в неповних сім'ях. Тому неповні (так звані материнські) сім'ї з дітьми, динаміка яких через збільшення розлучень протягом останніх років відзначається помітним зростанням є досить уразливими щодо ризику бідності і потребують соціального захисту та дієвої підтримки з боку держави. При цьому основними потреби для неповних сімей є вирішення таких питань, як

влаштування дитини до дитячого садка, збільшення розмірів допомоги на дитину, наявність хороших дитячих закладів для навчання та дозвілля дітей. Друге місце серед проблем, зумовлених народженням дитини, за визначенням респондентів, посідають труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною, третє - загострення житлових проблем, що виявилися більш характерними для повних сімей (табл. 1.8.).

Таблиця 1.8.

Розподіл відповідей сімей на запитання про проблеми, що з'явилися у них після народження дитини, % (респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді)

Основні проблеми	Повні сім'ї	Неповні сім'ї
Матеріальні труднощі	55	65
Труднощі по догляду за дитиною	29	26
Житлові проблеми	28	19
Труднощі з дитячим харчуванням	9	13
Майже нічого не змінилося	26	17
Інше	2	5

Водночас варто зазначити, що матеріальне становище сім'ї впливає на рішення стосовно кількості дітей неоднозначно. Так, найвища питома вага тих, хто у своїх дітородних установках орієнтується на одnodітність, є підвищеною серед опитаних подружніх пар з найнижчим і найвищим рівнем достатку, кожна п'ята з яких зазначила, що за наявності усіх необхідних умов найбажанішим для неї є народження лише однієї дитини. Якщо серед найбідніших сімей цього показника досягнуто за рахунок нижчої (порівняно з рештою груп сімей) частки тих, хто хотів би мати двох дітей, то серед найкраще матеріально забезпечених сімей - через нижчий відсоток сімей з орієнтацією на дводітність та поширенішу

установку на сім'ю з більшим числом дітей (табл. 1.9.). Зокрема, троє та більше хотіли б мати 21% сімейних пар, які оцінили своє матеріальне становище як украй скрутне, 20% подружжів із середнім рівнем достатку та 33% сімей з найвищим добробутом.

Таблиця 1.9.

Розподіл відповідей сімей* на запитання про бажане число дітей (за наявності усіх необхідних умов) залежно від оцінка ними свого матеріального становища, %

Оцінка респондентами матеріального	Бажане число дітей		
	Одна дитина	Двоє дітей	Троє та більше дітей
Грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	19,7	59,1	21,2
Грошей вистачає на харчування та придбання необхідних речей	17,7	62,8	19,5
У цілому на життя вистачає, але придбання предметів тривалого вжитку викликає труднощі	11,2	68,2	20,6
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки (квартиру, автомобіль) ми поки що не змозі	10,6	63,1	26,2
Ми можемо дозволити собі придбати практично все, що хочемо	20,0	46,7	33,3

* Відповіді обох членів подружжя (у повних сім'ях).

Лише кожна четверта опитана молода сім'я (25%) зазначила, що вона не відкладає народження дитини. Основними причинами відкладання дітей є як нестійке економічне становище сім'ї (нестача грошей) та відсутність належних житлових умов, так і бажання просто "пожити для себе". Саме ці чинники назвали кожне п'яте подружжя. Серед причин, через які сім'я ще не має дітей, важливе місце посідає також прагнення молодих людей спочатку отримати освіту та професійно-кваліфікаційну підготовку. Звертає на себе увагу, що

другу групу причин для відкладання народження дітей утворюють так звані макро-соціально-економічні чинники: 10-14% молодих сімей зазначили, що політична та економічна нестабільність у суспільстві, відсутність продуманої державної політики щодо підтримки сім'ї та значні грошові витрати на медичні послуги породіллям негативно впливають на їхнє рішення стосовно народження дитини (табл. 1.10.).

Таблиця 1.10.

Розподіл відповідей сімей* на питання про причини відкладання народження дітей (у %)**

Причини відкладання народження дітей	%
Нестача грошей	22
Погані житлові умови	22
Бажання пожити для себе	20
Відсутність продуманої державної політики щодо підтримки сім'ї	14
Політична та економічна нестабільність у суспільстві	10
Значні грошові витрати сім'ї на медичні послуги породіллям	10
Відсутність кваліфікованої медичної допомоги породіллям	8
Небажання одного з нас мати дітей	6
Інше	5

* Відповіді обох членів подружжя (у повних сім'ях).

** За даними Державного інституту проблем сім'ї та молоді, 2003.

Проведене дослідження Державним інститутом проблем сім'ї та молоді [26, с. 39] передбачало опитування молодих сімей, які ще не стали батьками, стосовно того, коли вони планують мати дітей. Лише 5,6% заперечили можливість появи дитини, а ще 39% не визначилися зі строками її народження. Проте кожна четверта опитана сім'я заявила про те, що вона планує народження дитини протягом найближчого року, кожна п'ята — через 1-2 роки, 8,5% — через три роки та більше.

Згідно з результатами обстеження названі респондентами строки появи дитини досить помітно пов'язані з оцінкою ними своїх житлових умов. Найвища частка тих, хто планує народження дитини протягом найближчого року, спостерігається серед молодих сімей, які проживають разом з батьками чи родичами. Друге місце посідають сім'ї, які мають окрему квартиру чи будинок; третє — ті, хто наймають квартиру; на останньому місці знаходяться сім'ї, що мешкають у гуртожитку. Водночас серед тих, хто відкладає народження дитини на три роки та більше, переважають подружні пари, які не мають власного житла, передусім ті, які проживають в гуртожитку. Таким чином, простежується тенденція до посилення відкладання народження дитини по мірі погіршення житлових умов, в яких перебувала на момент опитування молода сім'я. Незважаючи на це, впадає у вічі, що найвища частка тих, хто не хоче мати дитину і не планує її народження, спостерігається саме серед сімей найкраще матеріально забезпечених і зі сприятливими житловими умовами, тобто тими, які мають окремий будинок чи квартиру (табл.1.11.).

Таблиця 1.11.

Розподіл відповідей сімей* на питання про те, коли вони планують народження дитини, залежно від житлових умов, %

Місце проживання	Протягом найближчого року	Через 1-2 роки	Через 3 роки та більше	Не визначилися	Не хочемо мати дітей
Гуртожиток	15,2	20,0	16,8	45,6	2,4
Наймана квартира	19,9	25,3	8,2	39,7	6,8
Разом з батьками чи родичами	34,1	14,3	9,1	39,3	3,2
Окрема квартира чи будинок	27,5	23,5	3	36	10

* Відповіді обох членів подружжя (у повних сім'ях), респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді.

За результатами нашого якісного дослідження перш за все потрібно

означити, що діти для сьогоденної молоді 20-22 років - це, так б мовити, відстрочена цінність, їх бажать, вважають найголовнішою сенсожиттєвою цінністю, але народжувати планують не раніше 24-28 років. Головною причиною є значущість кар'єри у житті наших респондентів. Ось що вони про це говорили.

Кар'єра - це “можливість реалізувати себе”, “засіб для самоствердження”, “самовираження у професії”, “спосіб ствердитися у житті”, “необхідна умова життєвого успіху”, “життєва перспектива”, “життєвий інтерес”, “можливість стати незалежним, самореалізуватися”, “засіб для того, щоб забезпечити собі та своїй родині гідне з матеріальної точки зору життя”, як “спосіб добитися пошани оточуючих”, кар'єра - це “престиж, імідж, гроші”, “спосіб заробити більше”, “можливість досягти високого положення в суспільстві” тощо.

При цьому багато з наших респондентів підкреслювали, що кар'єра хоча і “важливе, але далеко не найголовніше в житті”, “це важливо, тільки для родини”, “не найголовніше, але частина самого життя”.

У цьому контексті зазначимо, що завдяки отриманій нами якісній інформації, ми зафіксували цікаву тенденцію, яка свідчать про постмодернізацію ціннісної свідомості сучасної молоді, в тому числі жінок. Так, практично кожна друга учасниця інтерв'ю говорила про кар'єру як про найважливішу умову “особистої незалежності” (звичайно, перш за все економічної). Відмітимо, що сучасні молоді жінки (у нашому випадку студентки) прагнуть досягти економічної незалежності не стільки завдяки одруженню, скільки за допомогою професійної кар'єри. При цьому від шлюбу вони не тільки не відмовляються, але й (у всякому разі деякі з них) налаштовані на активні дії щодо пошуку шлюбного партнера, деякі дівчата підкреслювали, що, по-перше, не будуть “чекати милості від чоловіків” та проявлять максимум ініціативи у вирішенні проблеми шлюбу; по-друге,

хотіли б і в шлюбі зберегти незалежність, в тому числі економічну, та реалізувати себе не тільки в сімейному житті, але й зробити кар'єру.

У зв'язку з усім вище сказаним варто зазначити, що відкладання молодими сім'ями народження дітей та пов'язаний із цим різкий спад народжуваності в Україні протягом останнього десятиліття, у разі продовження цієї негативної тенденції, матиме довготривалі негативні наслідки. Народжуваність, як відомо, є важливою складовою відтворення населення, необхідною для заміщення поколінь, забезпечення чисельного оновлення населення й досягнення таким чином стабільності існування відповідної спільноти, народу, нації. Низька народжуваність є не лише однією з причин депопуляції, внаслідок якої Україна протягом останніх років втрачає близько 365 - 370 тис. осіб у середньому за рік. До негативних наслідків різкого зниження народжуваності належать також суттєві коливання чисельності населення та деформації його вікового складу, зменшення з часом чисельності осіб працездатного віку та посилення їхнього демографічного навантаження внаслідок виходу за межі працездатного віку більш чисельної групи пенсіонерів.

Позитивні зміни у цій сфері відбудуться лише за умови значного покращання умов життя, побуту та дітородної діяльності населення, тоді, коли кожна молода сім'я зможе реалізувати свої плани стосовно бажаної кількості дітей, своє право самостійно і впевнено вирішувати, коли і скільки дітей їй мати.

Висновки

Обравши феноменологічний підхід до аналізу репродуктивної поведінки та шлюбних установок ми виходили з того, що за умов сучасних соціокультурних трансформацій, в тому числі зрушень у суспільній свідомості в бік індивідуалізації її ціннісної системи, найбільш адекватною методологією дослідження зазначеного феномену є мікросоціологічний теоретичний дискурс. Ми, звичайно, не абсолютизуємо значення цієї методології для соціального пізнання і не зводимо соціальну реальність виключно до уявлень про неї та комунікацій на основі цих уявлень, визнаючи факт об'єктивного існування соціальних структур. І все ж таки застосування феноменологічного підходу, використання якісної методології в контексті емпіричного виміру шлюбних установок та репродуктивної поведінки надало можливість реалізувати мету та завдання нашого дослідження.

Особливу значущість для теоретичного обґрунтування обраної нами проблеми має ідея, сформульована представниками цього напрямку, про те, що, однією із сфер людського досвіду, чи, як кажуть прибічники феноменологічного напрямку в соціології, “вищою реальністю”, є повсякденність, що характеризується особливою формою сприйняття та осмислення світу, яка виникає на основі безпосередньої практичної діяльності індивіда (трудова, сімейно-побутова тощо) та є підґрунтям, на якому формуються всі інші світи досвіду, всі інші реальності. Тобто саме у повсякденності виявляється суб'єктивність людини, її природні, не обмежені умовностями установки щодо поведінки у різних сферах життя, в тому числі репродуктивної та шлюбної поведінки. Тому, вивчаючи шлюбні установки та репродуктивну поведінку сучасної молоді, ми звернулись саме до феноменологічної соціології.

На сучасному етапі ми спостерігаємо переоцінку цінностей, зміну стереотипів щодо сім'ї. Сім'я перестала бути основою нормалізації міжособистісних стосунків, основою формування сприятливого морально-психологічного клімату. Все частіше стали проявлятися такі ознаки

трансформації сім'ї, як зменшення чисельності шлюбів, їх "старіння", збільшення незареєстрованих шлюбів, падіння народжуваності і її "старіння" (народження дитини відкладається на пізніший вік), переважання малодітних сімей, збільшення числа позашлюбних дітей і розповсюдження добровільної бездітності. Пов'язуючи все це з тенденціями індивідуалізму і раціоналізму, вчені стали говорити про другий демографічний перехід. Проте в ході нашого дослідження ми з'ясували, що все ж таки сім'я і шлюб залишаються одними з головних цінностей в житті людини. Саме такий висновок зробили зарубіжні та вітчизняні дослідники ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Також підтвердили дану гіпотезу і результати нашого якісного дослідження. Отже, все ж таки незважаючи на зміни, які відбуваються в сучасній сім'ї для української молоді сім'я залишається найголовнішою життєвою цінністю.

Однією з тенденцій трансформації шлюбно-сімейних відносин є поширення пробних шлюбів і лояльне ставлення молоді до дошлюбних статевих стосунків. Мотивація позитивного ставлення до таких відносин свідчить не про низький рівень моралі серед молоді, а при їхнє реалістичне та прагматичне ставлення до сімейного життя. Так, значна частина опитаних молодих сімей основною причиною того, що зумовлює і виправдовує дошлюбні сексуальні стосунки, назвали їх корисність і необхідність для здоров'я, гарного самопочуття, можливість перевірити сексуальну сумісність партнерів. Переважна ж більшість опитаних основою для них вважає наявність почуттів. У ході нашого дослідження ми також з'ясували основні причини нереєстрації шлюбів. Так, велика кількість молодих людей вважає, що спочатку потрібно пожити разом, перевірити свої почуття і тільки потім реєструвати шлюб. Також до основних причин належать: неготовність до відповідальності, труднощі з житлом, незадовільне матеріальне становище, незавершене навчання тощо.

У сучасних умовах у молодих сім'ях задоволення потреби в дітях, у

материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб. У першу чергу це мотиви виживання та пристосування до існуючих соціально-економічних умов, необхідність отримання освіти та подальшого працевлаштування для забезпечення матеріального добробуту, бажання повнішої самореалізації в житті. Тобто шлюб та діти сприймаються як “відстроченні цінності”.

Негативні зміни в процесах народжуваності в Україні, які окрім матеріальних проблем та житлових умов, пов’язані, у першу чергу, з дітородними установками молодшої сім’ї, можливостями їх реалізації в сучасних умовах, рівнем репродуктивного здоров’я молодих жінок.

Більшість молодих сімей обмежується народженням однієї дитини або залишається бездітними. В ідеалі більшість подружніх пар хотіли б мати дводітну сім’ю, але реалізувала ці дітородні установки поки що тільки незначна частина сімей. Таким чином, чітко вираженим є значний розрив та протиріччя між бажаною та наявною кількістю дітей у сім’ї, що зумовлює часто вимушену одностатевість і певною мірою свідчить про відсутність у сучасний період належних умов для реалізації бажаних дітородних установок.

Починаючи з 2001 р. в Україні спостерігається деяке підвищення інтенсивності дітонароджень у жінок віком 25-35 років; припинилось зниження рівня народжуваності серед жінок віком 20-24 роки; відбувається стабілізація показників народжуваності у наймолодших матерів (віком до 20 років). Це дозволяє аргументувати висновок про поступове формування нової моделі повікової народжуваності, головними рисами якої є припинення її “омолодження”, збільшення внеску старших вікових груп матерів до сумарного рівня народжуваності та його зменшення з боку молодших, що сприяє деякому “постарінню” народжуваності та сповільненню темпів формування сім’ї.

Одним із чинником реалізації дітородних установок є рівень

репродуктивного здоров'я. На жаль, вітчизняна історія з її нехтуванням до життя окремого індивіда сформувала стереотипи нехтування особистістю власним здоров'ям. На відміну від цього, західна модель домінування індивідуальності стимулювала розвиток цінностей здоров'я та відповідного ставлення до нього людини. Незважаючи на ті зміни, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві (ми перш за все маємо на увазі процеси індивідуалізації суспільної свідомості, “приватизації” ціннісного світу особистості тощо), ставлення наших співвітчизників до свого здоров'я практично не змінилось. І хоча, за даними численних соціологічних досліджень здоров'я займає першу (найвищу) позицію в ієрархії термінальних цінностей людей різних вікових груп, їх реальна поведінка не сприяє підтримці та поліпшенню власного здоров'я. У зв'язку із цим можна зробити висновок про те, що для пересічного українця, в тому числі молодого, здоров'я є лише декларованою цінністю. Особливу стурбованість у цьому контексті викликає стан здоров'я і ставлення до нього молоді, адже від цього залежить майбутнє нашого суспільства, відтворення нових поколінь українців. Аналізуючи фактори впливу на репродуктивне здоров'я молоді, ми виокремили об'єктивні та суб'єктивні, макро- та мікросоціальні, глобальні та регіональні чинники.

Усе зазначене вище свідчить про необхідність серйозних зусиль у напрямках діяльності, пов'язаних із сексуальною освітою та вихованням молодих людей, формуванням у них навичок відповідальної та безпечної сексуальної і репродуктивної поведінки. Це сприятиме збереженню репродуктивного здоров'я до вступу до шлюбу, можливості подальшого повноцінного статевого життя, батьківства та материнства. Підлітковий період та наступні після нього репродуктивні роки є важливими періодами життя, протягом яких молодим людям необхідно задовольняти свої потреби у плані сексуальності та репродуктивного здоров'я, а суспільству — заохочувати їх здоровий спосіб життя, відповідальну статеву поведінку, допомагати у попередженні можливих проблем, зокрема незапланованої вагітності, забезпечувати своєчасну підтримку та лікування.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991. -299с.
2. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи.- М.: Изд-во МГУ: Изд-во международного университета бизнеса и управления, 1996.- 304с.
3. Балакірєва О.Н. Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996-1999-2006 рр. // Український соціум. - 2008. - №2(25). - с. 135-164.
4. Безрукова О.Н. Репродуктивные мотивации женщин// Социологические исследования. - 2001. - № 11. - с. 122-124.
5. Бергер П, Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: Медиум, 1995. — 323 с.
6. Беляева Я.В. Незарегистрированный брак: новация молодежи или угроза обществу // Вопросы гуманитарных наук. - 2004. - №4. - с. 417-419.
7. Богданова Л.П., Щукина А.С. Гражданский брак в современной демографической ситуации // Социс. - 2003. - № 7. - с. 100-105.
8. Борисов В.А. Перспективы рождаемости [Текст]: монография /В.А.Борисов. - М.: Статистика, 1976. - 248 с.
9. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Социальная психология: ключевые идеи. - С.Пб.: Питер, 2003. - 512с.
10. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии // Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. – М.: ИФ РАН, 1996. - с. 491-507.
11. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения.- М.: Астрель. - 1990.
12. Вища освіта як чинник соціокультурних змін: порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств. Заключний звіт про науково-дослідну роботу. - Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна: архів кафедри соціології ХНУ. - 2007. - 375 с.
13. Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації. Заключний звіт про науково-дослідну роботу. - Харків: Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна: Архів кафедри соціології ХНУ. - 2004. -180с.
14. Гуссерль З. Кризис европейских наук и трансцендентальная

феноменология. Введение в феноменологическую философию // Гуссерль Э. Философия как строгая наука. - Новочеркасск, 1994.

15. Дікова-Фаворська Д.М. Репродуктивні практики в контексті молодіжної повсякденності. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. - Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2008. - 20с.

16. Долбик - Воробей Т.А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости // Социс. - 2003. - №11,- с.78-83.

17. Демографический энциклопедический словарь. /Гл.ред. Д.И.Валентей - М.: Советская энциклопедия, 1985. - 608 с.

18. Заева В. Репродуктивное здоровье современной молодежи. - Режим доступа до джерела: http://www.ma-ma.ru/articles.problem2002_08_23.html

19. Заремба К., Радченко М. Дошлюбні взаємовідносини та сімейна проблематика очима сучасної молоді // Проблеми педагогічних технологій: 36. наук, праць. Випуск 2. - Луцьк, 2000. - с. 10-113.

20. Инфекции и репродуктивное здоровье (часть I) - Режим доступа до джерела: <http://www.ma-ma.ru/articles/sti/norma/1.html>

21. Квиткина Л.Г., Воеводина Ю.С. Методологические принципы разработки типологии гражданского брака //Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология, 2007. - № 3. - с. 66-78.

22. Козлов П. Испытание радиацией // Природа и человек (Свет), 2003. - №9.- с. 12-13.

23. Курляндский Б.А. Особенности выявления причин экологически обусловленных заболеваний у детей //Гигиена и санитария, - 2001. - №5. -с. 45-46.

24. Метаморфозы воспитания: [Монография / Авт.; В. И. Астахова, Е. В. Астахова, О. И. Божко и др.]; Под общ. ред. В.И.Астаховой; Нар. укр. акад. - Харьков: Изд-во НУ А, 2004. - 275 с.

25. Митрикас А.А. Семья как ценность: состояние и перспективы ценностного выбора в странах Европы // Социс. - 2004. - № 5, - с.65-73.

26. Молода сім'я в Україні: проблема становлення та розвитку: Тематична

Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. - К: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. - 140с.

27. Платонова А.А. Молодежь и нерегистрируемы браки // Вопросы гуманитарных наук. - 2004. - №5. - с.332-334.

28. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І.М. Прибиткова. - К.: Арттек, 1995. - 256 с.

29. Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молодої сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001-2006 рр.): щорічна доповідь Президентів України, Верхов. Раді України, Кабінету Міністрів України / Т.В.Безулик, А.І.Білий, Є.І.Бородін, С.І.Глушиць; М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту. - К.: Гопак, 2006. - 360 с.

30. Про становище сімей в Україні. - К.: НВФ Студцентр, 1999. -232с.

31. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности // Социологические исследования. - 1995. - №12. - с. 100-105

32. Репродуктивное здоровье+» Взрослым и детям. - Режим доступа до джерела:<http://www.medic1.ru/index.html>

33. Репродуктивное здоровье девочек-подростков. - Режим доступа до джерела: <http://www.media.ru/doc/ecmz0279.htm>.

34. Ручкин Б.А. Молодежь и становление новой России// Социологические исследования. - 1998. - №5. - с. 90-98.

35. Слободяник Н.В. Ставлення людини до проблеми репродуктивного здоров'я // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - № 1 2. - с. 62-65.

36. Слюсар Л.І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? // Демографія та соціальна економіка. -2007.- Ш.-с.28-37.

37. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. - Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, 2006. - 576 с.

38. Социологический энциклопедический словарь: На русском,

английском, немецком, французском и чешском языках / Ред. координатор Г.В.Осипов; Ин-т социально-политич. исслед. РАН: Ин-т социологии РАН. — М: Издательская группа ИНФРА-НОРМА, 1998. - 488 с.

39. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А.Грицанов, В.Л.Абушенко, Г.М.Евелькин, Г.Н.Соколова, О.В.Терещенко. - Мн.: Книжный Дом, 2003. - 1312 с.

40. Территория риска // Елена Иваницкая. Репродуктивное здоровье молодежи. - Режим доступа до джерела: <http://ps.1september.ru/article?ID=200300628>.

41. Фролов С. Молодежь как основной репродуктивный потенциал // Международная экономика. - 2007. - № 10. - с.39-45.

42. Халимова Д.Р. Представления о браке и семье у девочек- подростков Удмуртии // Социология медицины. - 2005. - № 1(6). - с.41-43.

43. Халкечев М.Н. Рождаемость и репродуктивные установки молодежи Карачаево-Черкессии // Социологические исследования. - 2005. - №8.-с. 62-68.

44. Чуйко Л.В. Стратегія розвитку сім'ї: концептуальні засади // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. - К.: КНЕУ, 2006. - 400с.

45. Шабутани Т. Социальная психология. - М.: Прогресе, 2001.- 504с.

46. Шюц А. Возвращение домой // Социологические исследования. -1995. - №2.-С. 139-142.

47.Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Пер. с нем. и англ. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 1056 с.

48. Шюц А. Структура повседневного мышления // Социологические исследования. - 1988. - № 2. - С. 129-137.